
Mazelenfeestjes, complottheorieën, en andere controverses van anti-vaxxers:

Over de vaccinatie-discussie op Facebook
en de tactieken die daarin worden gebruikt

Measles parties, conspiracy theories, and other anti-vaxx controversies:

About the vaccination discussion on Facebook
and the tactics being used

Masterscriptie 2018-2019
Radboud Universiteit Nijmegen, Faculteit der Letteren
Master Communicatie- en Informatiewetenschappen
Masterspecialisatie Communicatie & Beïnvloeding

Naam: Sjaan (JMH) Oomen
12/08/2019
Versie 2

Begeleider: dr. H.W.M. Giesbers
Tweede lezer: dr. W.J.P. Stommel
Thema 3: Discussies over controversiële gezondheidsthema's

Voorwoord

Beste lezer,

Voor u ligt de masterscriptie ‘Mazelenfeestjes, complottheorieën, en andere controverses van anti-vaxxers: Over de vaccinatie-discussie op Facebook en de tactieken die daarin worden gebruikt’ waarmee ik de Masterspecialisatie Communicatie & Beïnvloeding van de Master Communicatie- en Informatiewetenschappen aan de Radboud Universiteit Nijmegen, Faculteit der Letteren, zal afronden.

Allereerst wil ik graag mijn begeleider, dr. Giesbers, hartelijk bedanken voor de tijd en moeite die hij heeft gestoken in de begeleiding en het geven van feedback tijdens dit scriptietraject. Ook wil ik de tweede lezer, dr. Stommel, bedanken voor de tijd die zij heeft gestoken in het beoordelen van deze masterscriptie en het geven van feedback op het onderzoeksvoorstel.

Ik wens u veel leesplezier toe.

Met vriendelijke groet,
Sjaan (JM) Oomen

Nijmegen, 05 augustus 2019

Samenvatting

Kinderartsen zijn getuige van een toenemende tegendraadsheid van ouders over de noodzaak van vaccins voor kinderen. Vaccinaties zijn het slachtoffer geworden van hun eigen succes en de vaccinatiegraad daalt in zorgwekkend tempo. Facebookpagina's zoals de *Nederlandse Vereniging Kritisch Prikken*, met maar liefst 6.000 volgers, krijgen honderden reacties op berichten over 'vaccinatieschade' en 'vaccinatieslachtoffers'. Onjuiste informatie en misvattingen over vaccinaties leiden tot onzekerheid bij ouders en onnodige gezondheidsschade bij kinderen, en hier moet actief weerwoord op geboden worden. Maar ondanks de oproepen om de uitingen van onjuiste informatie en misvattingen op sociale media tegen te spreken, is er nog weinig onderzoek gedaan naar *hoe* men dit het beste zou kunnen doen. In de huidige studie wordt getracht hier meer inzicht in te verschaffen door de vaccinatie-discussie duidelijk in kaart te brengen en te onderzoeken welke pragmadialectische en retorische tactieken voor- en tegenstanders van de mazelenvaccinatie op Facebook hanteren om hun punt te maken, door te belichten op welke wijze discussianten hierbij *strategisch manoeuvreren* om de lezer te overtuigen. Door het aanvoeren van systematisch kwalitatief empirisch onderzoek naar de belangrijkste persuasieve kenmerken van de argumentatieve praktijken die in dit discursieve domein zijn ontstaan, de koppeling makend met retorica in de vorm van *strategisch manoeuvreren*, voegt deze studie daarnaast nieuwe kennis toe aan de argumentatieleer. Al met al toont de analyse in dit onderzoek aan dat door het gebruik van drogredenen als een strategische zet en een specifiek ontwerp van pragmatische argumentatie, ondanks de onredelijkheid hiervan volgens de pragmadialectische discussieregels, in theorie kan zorgen voor een zekere mate van overtuigingskracht. Hoewel Van Eemeren en Houtlosser (1999) stellen dat discussianten op zijn minst dienen te doen overkomen alsof zij spelen volgens de regels van een redelijke discussie, en dus in ieder geval moeten handelen alsof het oplossen van het meningsverschil aan de voorhand is, lijkt de mate van redelijkheid minder van invloed op het al dan niet overtuigend zijn van bepaalde argumentatietactieken bij een dermate hoge waardebetrokkenheid die bij het onderwerp van vaccinatie komt kijken.

Inleiding

Kinderartsen zijn getuige van een toenemende tegendraadsheid van ouders over de noodzaak van vaccins voor kinderen; van alle 2-jarigen was vorig jaar nog maar 90,2 procent volledig gevaccineerd (NRC, 2018). Zorgwekkend, want volgens de *Wereldgezondheidsorganisatie* (WHO) moet 95 procent ingeënt zijn om groepsbescherming te garanderen. Vaccinaties zijn het slachtoffer geworden van hun eigen succes, omdat veel ouders nog nooit de verwoestende gevolgen van de ziekten hebben gezien (National Foundation for Infectious Diseases; in Schiavo, 2011).

De vaccinatiegraad daalt in zorgwekkend tempo, een ontwikkeling die de gezondheid en veiligheid van alle burgers in Europa op het spel zet. Veel infectieziekten die begonnen af te nemen of te verdwijnen, zouden opnieuw een publieke dreiging kunnen vormen bij de afwezigheid van effectieve preventie- en communicatiestrategieën (Schiavo, 2011). Zo waarschuwt het *Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu* (RIVM) dat als de daling doorzet vooral de kans op een uitbraak van mazelen, een van de meest besmettelijke ziektes, toeneemt (NOS, 2017). De verscheidene uitbraken van de ziekte worden in de media dan ook vaak genoemd als voorbeeld om de noodzaak van groepsimmunitet te benadrukken. In 2017 werden meer dan 14.000 gevallen van mazelen gemeld in de Europese Unie, drie keer zoveel als in 2016, met vijftig doden tot gevolg (NOS, 2018). Nederland kampte in 2013 en 2014 al met een mazelenuitbraak in de *Biblebelt*, die 2.600 mensen trof (NRC, 2018).

In de discussie rondom het al dan niet vaccineren komen veel drogredenen voor. Onjuiste informatie en misvattingen over vaccinaties onderbouwd door drogredelijke argumentatie leiden tot onzekerheid bij ouders en onnodige gezondheidsschade bij kinderen. Hier moet actief weerwoord op geboden worden, beginnend bij deze discussies op sociale media, zo stelt staatssecretaris Paul Blokhuis (Rijksoverheid, 2018). Web 2.0-toepassingen, die interactie tussen gebruikers mogelijk maken en bevorderen, zijn een steeds populairder wordende bron van gezondheidsinformatie (Betsch et al., 2012). Zo krijgen Facebookpagina's zoals die van de *Nederlandse Vereniging Kritisch Prikken* en de *Stichting Vaccinvrij*, met maar liefst 6.000 en 7.500 volgers respectievelijk, honderden reacties op berichten over 'vaccinatieschade' en 'vaccinatieslachtoffers' (NRC, 2018). Ook vanuit de Europese Commissie wordt genoemd dat men tegenwicht moet bieden aan "mythen en misleidende informatie" die de effectiviteit van de vaccins in twijfel trekken en "leugens verspreiden" (NOS, 2018). Het RIVM legt om deze reden 2 miljoen euro neer voor meer voorlichting. Uit onderzoek blijkt echter dat vaccinatie-twijfelaars vaak hoogopgeleid zijn, zeer bewust leven en zich juist al sterk verdiepen in gezondheidsinformatie (Veldwijk, in Verbeek & Boersma,

2016). Geopperd wordt dan ook dat het overtuigen van de vaccinatie-twijfelaar met wetenschappelijke argumenten vermoedelijk geen zoden aan de dijk zet, en zelfs contraproductief zou kunnen werken (o.a.: Pluviano, Watt & Della Sala, 2017; Jolley, Douglas & Tripp, 2014; Kahan et al., 2012).

Tallose onderzoeken zijn verricht met betrekking tot de vaccinatie-discussies op Web 2.0 die de ernst van de impact die sociale media platformen kunnen hebben op het vaccinatiedrag benadrukken. Veel geciteerde publicaties hierover zijn dat van Kata (2010, 2012), Salathé, Khandelwal en Meyers (2011), en Betsch et al. (2012). In het onderzoek van Kata (2010) zijn de bredere thema's op anti-vaccinatie-websites gekwantificeerd, waarbij de thema's van veiligheid en effectiviteit, alternatieve geneeskunde, burgerlijke vrijheden, samenzweringstheorieën en moraliteit de overhand hadden. Hoewel diepgaande analyse van deze thema's buiten het bestek van dat artikel viel, kwam de onderzoeker twee jaar later met een vervolgonderzoek waarin de tactieken en tropen uit dit onderzoeksmateriaal alsnog worden beschreven. Kata (2012) vond hierin verschillende tactieken en tropen zoals het verdraaien van de wetenschap, het telkens overgaan op andere hypothesen, het censureren van tegengestelde meningen en het aanvallen van critici, maar ook claims zoals dat men als tegenstander van vaccinaties niet 'anti-vaccin' maar 'pro-veilige vaccins' is, en dat vaccins giftig of onnatuurlijk zouden zijn. Salathé, Khandelwal en Meyers (2011) gebruikten openbaar beschikbare gegevens van gebruikers van het online sociale media platform Twitter om het sentiment voor een nieuw vaccin te meten, en vonden daarbij een sterke correlatie tussen het sentiment dat online werd uitgedrukt en de geschatte vaccinatiegraad per regio van de *Centers for Disease Control and Prevention* (CDC). Betsch et al. (2012) onderzochten hoe Web 2.0 in algehele zin vaccinatiebeslissingen kan beïnvloeden, hoe het wordt gebruikt door anti-vaccinatiebewegingen, en de uitdagingen die het met zich meebrengt voor gezondheidsvoorlichters. Zij concluderen dat onzekerheden rondom vaccinaties het potentieel hebben zich viraal te verspreiden dankzij Web 2.0, wat vaccinatiebeslissingen kan beïnvloeden doordat het mogelijk het waargenomen risico van de vaccin-voorkombare ziekten of de bijwerkingen van het vaccin verandert.

Wat opvalt is dat er slechts enkele onderzoeken zijn gedetecteerd die zich richten op Facebook, ondanks het grote aantal deelnemers op een verscheidenheid aan vaccinatie-gerelateerde *communities* en pagina's op Facebook. Twee recente onderzoeken met betrekking tot de vaccinatie-discussie op Facebook die in het oog sprongen waren die van Orr, Baram-Tsabari en Landsman (2016), en van Gesser-Edelsburg, Shir-Raz en Green (2016). Beide onderzoeken bleken bij nadere verdieping te gaan over de discussie rondom de Polio-

uitbraak in Israël in 2013. Het onderzoek van Orr, Baram-Tsabari en Landsman (2016) beschrijft de vaccinatie-gerelateerde publieke discussies op Facebook. Hierbij werd gevonden dat opmerkingen over de vaccinatie door oppositiegroepen konden worden ingedeeld als opmerkingen met individualistische percepties, opmerkingen die bezorgdheid uitten over de veiligheid van de vaccinatie, opmerkingen die wantrouwen toonden in het ministerie van Volksgezondheid en opmerkingen die het bestaan van Polio ontkennen. Gesser-Edelsburg, Shir-Raz en Green (2016) onderzochten middels een vragenlijstonderzoek en een inhoudsanalyse van discussies van ouders op blogs, internetsites en Facebook-pagina's twijfels over of weigering van vaccinatie na de polio-uitbraak. Hieruit bleek dat ouders die normaal gesproken hun kinderen routinematig vaccinaties geven besloten om dit niet te doen door een gebrek aan vertrouwen in de gezondheidszorg, bezorgdheid over de veiligheid van het vaccin, en om specifieke uitbraak-gerelateerde redenen.

Ondanks de oproepen om de uitingen van onjuiste informatie en misvattingen op sociale media tegen te spreken (waaronder ook door onderzoekers, zoals o.a.: Donzelli et al., 2018; Yaqub, Castle-Clarke, Sevdalis & Chataway, 2014; Opel, Diekema, Lee & Marcuse, 2009), is er nog weinig onderzoek gedaan naar *hoe* men dit het beste zou kunnen doen (Verbeek & Boersma, 2016). Voor zover bekend zijn er op het moment van schrijven geen onderzoeken verricht naar de argumentkwaliteit en de daarbij gebruikte retorische tactieken in de Nederlandse mazelendiscussie op Facebook. In de huidige studie wordt getracht de vaccinatiediscussie duidelijk in kaart te brengen door te onderzoeken welke pragmadialectische en retorische tactieken voor- en tegenstanders van de mazelenvaccinatie op de Facebookpagina *Kritisch Prikken* hanteren om hun punt te maken. Aansluitend op onderzoek door Van Poppel (2010, 2015), dat zich bezighoudt met de strategische functie van pragmatische argumentatie in gezondheidsbrochures, zal de pragmatische argumentatie worden geanalyseerd door deze te reconstrueren als een complexe strategische zet in een kritische discussie. Het onderzoek evalueert de teksten van discussianten aan de hand van retorica, door te belichten op welke wijze discussianten *strategisch manoeuvreren* (Van Eemeren & Houtlosser, 1999).

Na deze introductie volgt allereerst een overzicht van de relevante literatuur voor het uitvoeren van een argumentatie- en retorica-analyse. Vervolgens wordt de probleemstelling gepresenteerd, met daaropvolgend een beschrijving van de methode voor de voor dit onderzoek te gebruiken kwalitatief-beschrijvende inhoudsanalyse. Door het aanvoeren van systematisch kwalitatief empirisch onderzoek naar de belangrijkste persuasieve kenmerken van de argumentatieve praktijken die in dit discursieve domein zijn ontstaan, de koppeling

makend met retorica in de vorm van *strategisch manoeuvreren*, voegt deze studie nieuwe kennis toe aan de argumentatieleer. Het resultaat van het onderzoek dient daarnaast inzicht te geven in meningsverschillen tussen voor- en tegenstanders van de mazelendiscussie, daarbij mogelijke handvatten biedend aan gezondheidsvoorlichters om hier succesvol op in te spelen.

Theoretisch kader

Persuasieve voorlichting

Bij persuasieve voorlichting wordt geprobeerd invloed uit te oefenen op het gedrag van de ontvanger in het belang van de ontvanger zelf, of in het maatschappelijk belang (Koelen & Martijn, 1994; Schellens & De Jong, 2000). Vaccinatievoorlichting kan derhalve gezien worden als een vorm van persuasieve voorlichting: het streeft het gewenste gedrag na van het al dan niet vaccineren, met het individuele of maatschappelijke belang van het voorkomen van ziekte en sterfte. Om de ontvanger ervan te overtuigen dat een bepaald gedrag wenselijk is, is het gebruik van argumenten noodzakelijk (Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009).

Om deze argumenten te accepteren, moet de lezer volgens het informatieverwerkingsparadigma van McGuire (in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009) allereerst aandacht hebben voor een persuasieve tekst, en vervolgens in staat zijn om deze argumenten te begrijpen. Een uitbreiding op dit paradigma is het *Heuristic-Systematic Model* (HSM; Chaiken, in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009), dat naast aandacht te besteden aan het feit óf een boodschap tot overtuiging leidt, ook aandacht besteedt aan de manier waarop en onder welke omstandigheden. Bij het afwegen van de verschillende argumenten verwerkt de lezer de informatie in een persuasieve tekst volgens dit model op een systematische manier. Wanneer de lezer uitgaat van eenvoudige vuistregels om argumentkwaliteit vast te stellen, spreekt men in dit model van heuristische verwerking. Volgens het HSM kan een tekst tegelijkertijd systematisch en heuristisch worden verwerkt. Zo leidt het gebruik van de heuristische *cue* in de vorm van een betrouwbare bron tot positievere uitkomsten in systematische verwerking dan wanneer informatie wordt toegeschreven aan een onbetrouwbare bron (Chen & Chaiken, in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009).

Pragmadialectische benadering

Het succes van de argumentatie kan bekeken worden vanuit twee verschillende perspectieven: vanuit het retorisch perspectief, en vanuit het normatieve perspectief (Verhoeven & Schellens, 2010). Het retorisch perspectief richt zich op de klassieke retorica en de persuasietheorie, en

legt de nadruk op wanneer argumentatie *overtuigend* is. Het normatieve perspectief richt zich op de vraag of argumentatie *rationeel aanvaardbaar* of *deugdelijk* is. Een van de meest gerenommeerde theorieën op normatief gebied is die van de pragmadialectiek, ontwikkeld door Van Eemeren en Grootendorst in 1982 (Verhoeven & Schellens, 2010). Het uitgangspunt bij deze theorie is dat elke kritische discussie allereerst moet voldoen aan een set van 10 regels, verdeeld over de vier fasen van het afwikkelingsproces: de confrontatie, opening, argumentatie en afsluitende fase (Van Eemeren & Snoeck Henkemans, 2016). De regels worden toegelicht in tabel 1.

Tabel 1. De pragmadialectische discussieregels (Van Eemeren & Snoeck Henkemans, 2016, p. 227)

-
1. *Vrijheidsregel*: De discussianten mogen elkaar niet beletten standpunten, argumenten of twijfel naar voren te brengen.
 2. *Verdedigingsplichtregel*: Een discussiant die een standpunt naar voren brengt, mag niet weigeren dit standpunt desgevraagd te verdedigen.
 3. *Standpuntsregel*: Een aanval op een standpunt mag geen betrekking hebben op een standpunt dat niet werkelijk door de andere partij naar voren is gebracht.
 4. *Relevantieregel*: Een standpunt mag niet worden verdedigd door non-argumentatie naar voren te brengen of argumentatie die geen betrekking heeft op het standpunt.
 5. *Verzwegen-argumentregel*: Iemand mag de tegenpartij niet ten onrechte verzwegen argumenten toeschrijven of zich aan de verantwoordelijkheid voor één van zijn eigen verzwegen argumenten onttrekken.
 6. *Uitgangspunregel*: Iemand mag niet ten onrechte iets als gemeenschappelijk uitgangspunt presenteren of ten onrechte ontkennen dat iets een gemeenschappelijk uitgangspunt is.
 7. *Geldigheidsregel*: De redeneringen die in argumentatie als formeel geldig worden voorgesteld mogen geen logische fouten bevatten.
 8. *Argumentatieschemaregel*: Een niet door een formeel geldige redenering bewezen standpunt mag niet als afdoende verdedigd worden beschouwd als de verdediging niet plaatsvindt door middel van een geschikt argumentatieschema dat correct is toegepast.
 9. *Afsluitingsregel*: Een niet-afdoende verdediging van een standpunt mag niet leiden tot het handhaven van dit standpunt door de protagonist en een afdoende verdediging van een standpunt mag niet leiden tot het handhaven van twijfel door de antagonist.

10. *Taalgebruiksregel*: De discussianten mogen geen formuleringen gebruiken die onvoldoende duidelijk of verwarrend dubbelzinnig zijn en ze mogen de formuleringen van de tegenpartij niet opzettelijk verkeerd interpreteren.
-

Aan het vaststellen van de argumentkwaliteit liggen daarnaast drie algemene evaluatiecriteria ten grondslag: de aanvaardbaarheid van de gegevens, de aanvaardbaarheid van de rechtvaardiging, en de volledigheid van de argumentatie. Er bestaan daarbij twee rechtvaardigheidsdrogredenen, namelijk die van een irrelevant gegeven, en van een cirkelredenering. Een drogreden wordt door Van Eemeren en Snoeck Henkemans (2016, p. 224) omschreven als: “Een *discussiezet* in een van de verschillende discussiefasen die het oplossen van een verschil van mening bemoeilijkt of verhinderd door één of meer van de tien regels voor een kritische discussie te overtreden.”

Naast de algemene evaluatiecriteria zijn er ook specifieke criteria die slechts van toepassing zijn op een bepaald soort argumentatie. Verhoeven en Schellens onderscheiden veertien verschillende soorten argumentatie, onderverdeeld in vijf categorieën zoals weergegeven in tabel 2. Hierin maken zij onderscheid tussen gebonden en ongebonden argumentaties, waarbij argumentatie al dan niet gekoppeld (gebonden) is aan een bepaald standpunt. Onder gebonden argumentaties vallen argumentatie op basis van regelmaat (argumentatie ter voorspelling, ter verklaring en niet-causale argumentatie), argumentatie op basis van regels (gedrags- en waarderingsregels) en pragmatische argumentatie (argumentatie op basis van voor- en nadelen, dilemma en middel-doel). Onder ongebonden argumentaties vallen argumentatie op basis van voorbeelden, argumentatie op basis van autoriteit en argumentatie op basis van analogie (Verhoeven & Schellens, 2010; Schellens & Verhoeven, 1994). Deze verschillende argumentatiesoorten zijn weer te geven in een zogeheten argumentatieschema, waarbij het standpunt en het gegeven argument in hun samenhang worden weergegeven. In de methodesectie van deze studie wordt verder ingegaan op de verschillende argumentatieschema's.

Tabel 2. Verschillende argumentatiesoorten (Verhoeven & Schellens, 2010)

Argumentatie op basis van causale regelmaat

Argumentatie ter voorspelling

Argumentatie ter verklaring

Argumentatie op basis van niet causale regelmaat

Argumentatie op basis van correlatie

Argumentatie op basis van tekens

Argumentatie van tijd naar causaliteit

Argumentatie op basis van regels

Argumentatie op basis van waarderingsregels

Argumentatie op basis van gedragsregels

Pragmatische argumentatie

Argumentatie op basis van een voordeel

Argumentatie op basis van een nadeel

Middel-doel-argumentatie

Dilemma

Ongebonden argumentatie

Argumentatie op basis van autoriteit

Argumentatie op basis van voorbeelden

Argumentatie op basis van analogie

Pragmatische argumentatie

Wanneer argumentatie over de wenselijkheid ter rechtvaardiging van het standpunt wordt aangevoerd op basis van voor- en/of nadelen, wordt dit ook wel *pragmatische argumentatie* genoemd (Schellens & De Jong, 2000). Het is een vorm van gebonden argumentatie voor de verdediging van sturende standpunten. Deze vorm van argumentatie kan gezien worden als een strategische zet in de argumentatiefase die de oplossing van een meningsverschil over de aanvaardbaarheid van een sturend standpunt dichterbij dient te brengen. De argumentatie over vaccinaties kan in deze zin dan gezien worden als pragmatische argumentatie: de discussiant probeert een meningsverschil over de aanvaardbaarheid van het sturende standpunt, om al dan niet te vaccineren tegen mazelen, op te lossen. Bij pragmatische argumentatie bestaan twee vormen van onderliggende drogredenen, namelijk die van het hellend vlak (waarbij wordt gesuggereerd dat een actie van kwaad tot erger leidt) en die van het vals dilemma (waarbij twee aangeleverde keuzes beide leiden tot een ongewenste situatie).

De basis van het pragmatische argumentatieschema ziet er als volgt uit: ‘Actie A leidt tot B’; ‘B is (on)gewenst’; ‘Dus: A is (on)gewenst’ (Schellens & Verhoeven, 2010). In deze eerste twee varianten wordt een actie dus aangenomen op grond van de voordelige effecten ervan, of afgewezen op grond van de nadelige effecten ervan. Naast deze argumentatie op basis van voor- of nadelen onderscheiden Schellens en Verhoeven (2010) ook middel-doel-

argumentatie, waarbij één of meer van de gewenste gevolgen van een actie (het middel) opgevat worden als een doel, en het dilemma, waarbij een dwingende keuze tussen twee even onaantrekkelijke handelingsalternatieven wordt voorgelegd. In plaats van middel-doel-argumentatie en het dilemma onderscheidt Feteris (2002; in Van Poppel, 2010) twee varianten waarin een causaal verband tussen de actie en het wenselijk dan wel onwenselijke gevolg wordt ontkend. De schema's zijn dan voor voordelig causaal: 'Actie A leidt niet tot B'; 'Gevolg B is ongewenst'; 'Dus: Als A niet leidt tot B, dan is A gewenst'; en voor nadelig causaal: 'Actie A leidt niet tot B'; 'En: B is gewenst'; 'Dus: Als A niet leidt tot B, dan is A ongewenst'. In de methodesectie van deze studie wordt verder ingegaan op het pragmatische argumentatieschema en de analyse van pragmatische argumentatie.

Strategisch manoeuvreren

Volgens Van Eemeren en Houtlosser (1999) streven discussianten, naast het op een redelijke manier oplossen van een meningsverschil, ook naar het krijgen van gelijk door de lezer te overtuigen. Dit sluit aan bij het eerdergenoemde retorisch perspectief (Verhoeven & Schellens, 2010). Aristoteles (in Barnes, 1984) wees er al op dat drogredenen moesten worden opgenomen in de leer van overtuigend spreken als een van de fundamenten van overtuiging. Sindsdien hebben tal van studies een verband gesuggereerd tussen deze drogredenen en bepaalde overtuigingsstrategieën. Mensen lijken eerder overtuigd te raken wanneer ze een drogreden binnen het argument niet identificeren. Als fouten echter worden ontdekt, kunnen deze de geloofwaardigheid van de spreker schaden en beïnvloeden hoe het bericht wordt ontvangen. Dit retorische perspectief van argumentatieve discours betekent dus niet dat de betrokken partijen enkel geïnteresseerd zijn in het krijgen van gelijk. Zelfs als men het doel heeft om de tegenpartij over te halen om het standpunt te accepteren, moeten discussianten op zijn minst doen overkomen alsof zij spelen volgens de regels van een redelijke discussie, en zullen zij dus in ieder geval moeten handelen alsof het oplossen van het meningsverschil op de voorgrond staat (Van Eemeren & Houtlosser, 1999). De poging om naast het op een redelijke wijze oplossen van een meningsverschil de lezer ook te overtuigen, noemen Van Eemeren en Houtlosser (1999) ook wel *strategisch manoeuvreren*. Elke strategische manoeuvre bestaat uit drie aspecten: discussianten maken een selectie uit de mogelijke discussiepunten (*topical potential*), zetten op strategische wijze beschikbare stilistische middelen in (*presentational devices*), en houden rekening met de voorkeuren van het publiek (*audience demand*). Een strategische zet in pragmatische argumentatie wat betreft het topisch potentieel is bijvoorbeeld de keuze om uit alle mogelijke effecten van het aanbevelen of

afgeraden gedrag als discussiant géén van de negatieve gevolgen te noemen, of juist enkel de positieve gevolgen (Van Poppel, 2015). Het op strategische wijze inzetten van stilistische middelen is bijvoorbeeld de keuze voor een specifieke formulering, zoals het gebruik van positieve of juist negatieve werkwoorden, om zo het gedrag en bijkomende effecten als wenselijk of juist onwenselijk te laten overkomen (Van Poppel, 2015). Van Eemeren en Houtlosser (1999, p. 485) definiëren hierbij retorische figuren als *presentational devices*: “Rhetorical figures are specific modes of expression that can be used as presentational devices; they are ways of presenting which make things present to the mind”. Voorbeelden van stilistische middelen zijn in de zin van retorische figuren bijvoorbeeld metaforen, figuurlijk taalgebruik, of analogieën. Als laatste is een strategische zet in termen van publieksaanpassingen bijvoorbeeld om de argumentatie aan te passen aan de overtuigingen en voorkeuren van het publiek, door te wijzen op een wenselijk of onwenselijk gevolg waarvan de discussiant denkt dat het publiek dat inderdaad ook wenselijk of onwenselijk vindt (Van Poppel, 2015). In de studie naar *strategisch manoeuvreren* in de pragmatische argumentatie van een voorlichtingsbrochure over HPV-vaccinatie liet Van Poppel (2015) zien hoe het manoeuvreren bijdraagt aan een veel positiever beeld van de (effecten van de) vaccinatie dan gerechtvaardigd is.

Probleemstelling

Het centrale doel van deze studie is het scheppen van een duidelijk beeld van de vaccinatie-discussie op sociale media door te achterhalen welke argumenten en retorische tactieken voor- en tegenstanders van de mazelenvaccinatie op Facebook hanteren om hun punt te maken. De argumentatie-analyse zal hierbij beperkt worden tot pragmatische argumentatie in de mazelen-discussie op de Facebookpagina van de *Nederlandse Vereniging Kritisch Prikken*. Het onderzoek evalueert deze argumentatie vervolgens op persuasieve elementen in de vorm van *strategische manoeuvres*.

De centrale vraag hierin is als volgt: *Op welke wijze wordt door voor- en tegenstanders van mazelenvaccinatie getracht de lezer te overtuigen om al dan niet te vaccineren?*

Deze vraag kan worden onderverdeeld in twee segmenten:

- 1) Welke strategische keuzes worden gehanteerd op het niveau van de discussiefases van de algehele discussie omtrent mazelenvaccinatie?

2) Welke argumentatieve en retorische tactieken worden gehanteerd op het niveau van de *discussiezet* van pragmatische argumentatie omtrent mazelenvaccinatie?

Door het aanvoeren van systematisch kwalitatief empirisch onderzoek naar de belangrijkste persuasieve kenmerken van de argumentatieve praktijken die in dit discursieve domein zijn ontstaan, de koppeling makend met retorica in de vorm van *strategisch manoeuvreren*, voegt deze studie nieuwe kennis toe aan de argumentatieleer. De beantwoording van deze vraag dient daarnaast inzicht te geven in meningsverschillen tussen voor- en tegenstanders van de mazelendiscussie, daarbij mogelijke handvatten biedend aan gezondheidsvoorlichters om hier succesvol op in te spelen.

Methode

De methode van onderzoek betrof een kwalitatief-beschrijvende inhoudsanalyse van het Facebookmateriaal van de openbare groep *Kritisch Prikken*. Een kwalitatieve inhoudsanalyse valt te omschrijven als “een vorm van kwalitatief onderzoek die gekenmerkt wordt door de intensieve studie van documenten zoals mediamateriaal. Centraal staat de reconstructie van latente betekenisstructuren in de documenten [...]” (Wester & Van Atteveldt, 2006, p. 26-27)

Materiaal

Het onderzoeksmateriaal bestond uit een corpus van berichten uit de openbare Facebookgroep *Kritisch Prikken* met betrekking tot de mazelendiscussie. Aangezien de openbare Facebookgroep van *Kritisch Prikken* is opgericht op 28 januari 2015, is gekeken naar berichten in de periode vanaf 2015. De dataverzameling heeft plaatsgevonden voor berichten geplaatst tot en met 2017. Hierdoor is de ontwikkeling van de discussie vanaf het begin tot aan daar waar de discussie het eerste hoogtepunt bereikt gedocumenteerd, zoals te zien is in grafiek 2 in de resultatensectie van dit onderzoek. Het corpus betrof, na verwijdering van 36 duplicaten, een totaal van 2045 Facebookberichten van de openbare Facebookgroep *Kritisch Prikken*. Wegens privacy-redenen is *Stichting Vaccinvrij*, waarvan geen openbare Facebookpagina beschikbaar was, buiten beschouwing gelaten voor dit onderzoek.

Procedure

Binnen de openbare Facebookgroep *Kritisch Prikken* is gezocht op alle berichten in de periode 2015-2017 die de termen ‘mazelen’, ‘BMR’, ‘measles’, of ‘MMR’ bevatten. Tijdens de verzameling van het corpus zijn alle berichten met betrekking tot mazelen en de BMR-

vaccinatie (Bof, Mazelen, Rode hond) op globaal niveau gelezen. Een eerste stap in de analyse was het vaststellen van de context van de discussie, inclusief conventies van het betreffende actietype. Actietypen worden door Van Eemeren en Houtlosser (2006) gedefinieerd als: “cultureel bepaalde communicatieve praktijken in de verschillende *discourse*-domeinen [...]. Sommige van deze praktijken zijn geïnstitutionaliseerde vormen van communicatie die algemeen als zodanig worden herkend en een min of meer vast *format* hebben, zoals een juridisch proces, een wetenschappelijke verhandeling en een politiek debat” (p. 3). Na het vormen van een algemene omschrijving van de discussie is de wijze waarop getracht wordt het meningsverschil tussen voor- en tegenstanders op te lossen op pragmadialectisch niveau in kaart gebracht op het niveau van de discussiefases (de confrontatie, opening, argumentatie en afsluitende fase) aan de hand van de 10 discussieregels. Wanneer een van deze regels wordt overtreden, wordt er een ondeugdelijke *discussiezet* begaan. Hierbij zijn eventuele drogredenen gedocumenteerd als zijnde strategische keuzes, waarbij het strategisch manoeuvreren is ontspoord in drogredelijkheid (Van Eemeren & Houtlosser, 2016).

Uit het verzamelde corpus is vervolgens een gestratificeerde aselechte steekproef getrokken om argumentatie met betrekking tot de mazelenvaccinatie in meer detail te analyseren. Hierbij is allereerst een selectie gemaakt van hoofdberichten die ten minste 1 opmerking bevatten en daarmee als een discussie tussen (ten minste) twee personen te onderscheiden is. Voor 2015 betrof dit in totaal 169 berichten (waarvan 22 hoofdberichten, 130 opmerkingen en 17 subopmerkingen), voor 2016 waren dit 424 berichten (waarvan 27 hoofdberichten, 218 opmerkingen en 178 subopmerkingen) en voor 2017 betrof dit 1430 berichten (waarvan 47 hoofdberichten, 339 opmerkingen en 1044 subopmerkingen). Een totaal van 22 hoofdberichten, die geen opmerkingen bevatten, is hierdoor buiten beschouwing gelaten voor de analyse. Uit de hoofdberichten met ten minste 1 opmerking is van 15 eenheden per jaar een random steekproef getrokken door middel van een online randomisatieprogramma (www.random.org).

Om systematisch inzicht te krijgen in de standpunten en argumenten binnen de verschillende discussies is vervolgens het centrale standpunt, de argumenten ter ondersteuning van het centrale standpunt, en de argumentatie geïdentificeerd door middel van de verschillende argumentatieschema's zoals weergegeven in tabel 3 (Verhoeven & Schellens, 2010). Voor de identificatie van de pragmatische argumentatie is een aangepast schema aangehouden op basis van Feteris (2002; in Van Poppel, 2010).

Tabel 3. Argumentatieschema's (Verhoeven & Schellens, 2010)

Argumentatie op basis van regelmaat

Argumentatie ter voorspelling

A leidt (over het algemeen) tot B

A is het geval

Dus: (waarschijnlijk) B

Argumentatie ter verklaring

B wordt (over het algemeen) veroorzaakt door A

B is het geval

Dus: (waarschijnlijk) A

Argumentatie op basis van correlatie (statistische verbanden)

A gaat (over het algemeen) gepaard met B

A is het geval

Dus: (waarschijnlijk) B

Argumentatie op basis van tekens (niet statistische verbanden)

A gaat (over het algemeen) gepaard met B

A is het geval

Dus: (waarschijnlijk) B

Argumentatie van tijd naar causaliteit

A is het geval

B is het geval

Dus: A is waarschijnlijk het gevolg (of de oorzaak) van B

Argumentatie op basis van regels

Argumentatie op basis van waarderingsregels

Als A eigenschap E (niet) heeft, is waardering W over A (niet) gerechtvaardigd

A heeft eigenschap E (niet)

Dus: waardering W over A (niet) is gerechtvaardigd (=A is (niet) W)

Argumentatie op basis van gedragsregels

Als B (niet) het geval is, is actie A (niet) op zijn plaats

B is (niet) het geval

Dus: actie A is (niet) op zijn plaats

Pragmatische argumentatieschema's

Argumentatie op basis van voordelen (Variant I)

Actie A leidt tot B

B is gewenst

Dus: A is gewenst

Argumentatie op basis van nadelen (Variant II)

Actie A leidt tot B

B is ongewenst

Dus: A is ongewenst

Argumentatie op basis van een voordelige causatie (Variant III)

Actie A leidt niet tot B

B is ongewenst

Dus: Als A niet leidt tot B, dan is A gewenst

Argumentatie op basis van een nadelige causatie (Variant IV)

Actie A leidt niet tot B

B is gewenst

Dus: Als A niet leidt tot B, dan is A ongewenst

Ongebonden argumentatie

Argumentatie op basis van autoriteit

Autoriteit A zegt P

Dus: P

Argumentatie op basis van voorbeelden

In voorbeeld(en) A is B het geval (of: op zijn plaats)

Dus: in geval(len) van A is B het geval (of: op zijn plaats)

Argumentatie op basis van analogie

In geval A was X het geval (of: op zijn plaats)

(B komt in relevante opzichten overeen met A)

Dus: in geval B is X het geval (of: op zijn plaats)

Omdat deze studie zich op het niveau van de *discussiezet* beperkt tot één soort argumentatie, namelijk pragmatische argumentatie, is uit deze argumentatie vervolgens een algemene stelling gereconstrueerd gebaseerd op de stelling *'Handeling X leidt tot (on)wenselijk gevolg Y'*. Dit sluit aan op het onderzoek van Van Poppel (2015) waarin de strategische keuzes in het ontwerp van deze stelling in de argumentatiefase worden geanalyseerd. De pragmatische stelling wordt gevormd op basis van het discussiethema dat in het corpus de overhand lijkt te hebben. Argumentatie met betrekking tot deze stelling is geëvalueerd aan de hand van de drie algemene evaluatiecriteria; de aanvaardbaarheid van de gegevens, de aanvaardbaarheid van de rechtvaardiging, en de volledigheid van de argumentatie. Daarna zijn argumentatieve verbanden tussen de basis-argumentatie en het centrale standpunt geëvalueerd aan de hand van vijf kritische evaluatievragen, zoals weergegeven in tabel 4.

Tabel 4. Kritische evaluatievragen voor pragmatische argumentatie (Van Poppel, 2010)

-
1. Is het gevolg daadwerkelijk (on)wenselijk?
 2. Leidt de oorzaak daadwerkelijk tot het (on)wenselijke gevolg?
 3. Zijn er aanvullende factoren nodig voor het optreden van het (on)wenselijke gevolg?
 4. Heeft de oorzaak onwenselijke neveneffecten?
 5. Kan het gevolg ook voortkomen uit andere handelwijzen
-

Nadat de discussie door middel van deze argumentatieanalyse is gereconstrueerd tot een analytisch overzicht, is vastgesteld welke retorische tactieken door beide partijen (voor- en tegenstanders van vaccinaties) ingezet worden. Daarbij is geanalyseerd of en waarom deze middelen volgens de theorie al dan niet overtuigend zouden moeten werken op het lezerspubliek. Allereerst is vastgesteld hoe de verschillende *strategische manoeuvres*, in de vorm van topische keuze, publieksaanpassing, en presentatiemiddelen (hier: retorische middelen), zich uiten in de pragmatische argumentatie. Voor de evaluatie van de retorische tactieken is vervolgens vastgesteld hoe deze *strategische manoeuvres* bijdragen aan de overtuigingskracht van de pragmatische argumentatie, door de gemaakte keuzes af te zetten tegen mogelijke alternatieve keuzes. Op basis van deze gegevens, tezamen met het analytische overzicht, heeft vervolgens een evaluatie plaats gevonden van de aanvaardbaarheid van het centrale standpunt. De resultaten van bovengenoemde analyses zijn vastgesteld door middel van een codeboek, dat te vinden is in bijlage 1. De bevindingen zijn

in de resultatensectie onderbouwd aan de hand van diverse voorbeelden uit het corpus, waarin de namen van de discussianten zijn weggelaten wegens privacyredenen.

Aanvullend op deze kwalitatieve analyses zijn enkele kwantitatieve kenmerken vastgelegd om de algehele discussie in kaart te brengen, waaronder:

- het totaal aantal verzamelde Facebookberichten m.b.t. de mazelen-discussie;
- het aantal woorden per bericht alsmede het totaal aantal woorden van het corpus,
- de datum van plaatsing van het bericht en eventuele reacties;
- de auteur van het bericht (namen zijn omgecodeerd naar ‘Voorstander’, ‘Tegenstander’, of ‘Twijfelaar’, in combinatie met een nummer duidend op het aantal bijdragen dat een persoon heeft geleverd in de algehele discussie, zie tabel 4 en 5 van bijlage 2);
- de activiteit per bericht in de vorm van het aantal *likes* (onderverdeeld in: ‘leuk’, ‘grappig’, ‘verbluft’, ‘verdrietig’, of ‘boos’), het aantal reacties, en het aantal keer dat een bericht is gedeeld;
- aanwezige illustraties;
- verwijzingen of links naar bronnen en andere informatie.

Hierdoor kan een volledig beeld geschetst worden van de ontwikkeling van de discussie op Facebook, alsmede de context waarin de argumentatie zich bevindt binnen de populatie van het corpus. Dit helpt tevens externe validiteit, repliceerbaarheid en objectiviteit te waarborgen. Daarnaast draagt het nauwkeurig en volledig beschrijven van de verzamelde gegevens bij aan een grotere geloofwaardigheid, ofwel interne validiteit, van kwalitatief onderzoek (Lincoln & Guba, in White & Marsh, 2006). Deze kwantificeerbare gegevens zijn tevens te vinden in bijlage 2.

Resultaten

Kwantitatieve kenmerken

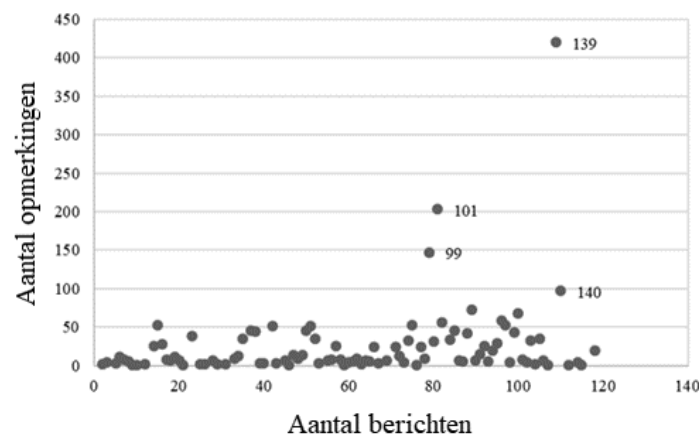
Onderstaand volgt allereerst een overzicht van de kwantificeerbare kenmerken van het corpus. De genoemde aantallen zijn tevens overzichtelijk in de vorm van tabellen terug te vinden in bijlage 2. Het corpus bestond uit 2045 Facebookberichten, waarvan 119 hoofdberichten, 687 opmerkingen en 1239 subopmerkingen. Het aantal opmerkingen per bericht varieerde van 0 tot 420 opmerkingen ($M = 20.88$, $SD = 46.59$), en daarop werd in 204 van de gevallen weer een subopmerking geplaatst. Het aantal subopmerkingen kon per opmerking wederom oplopen van 0 tot maar liefst 195 ($M = 6.75$, $SD = 15.93$). Het aantal (sub)opmerkingen per

bericht bevatte enkele extreme uitschieters. In grafiek 1 is dit fenomeen van uitschieters in de discussie gevisualiseerd. Vooral op hoofdberichten waar een controversieel standpunt wordt geuit, laait de discussie sterk op tussen voor- en tegenstanders van vaccinatie. Zo gaan de vier uitschieters zoals weergegeven in grafiek 1 over de volgende onderwerpen:

- 139: Vaccinaties zijn onveilig
- 101: Mazelen is niet gevaarlijk
- 99: Het vaccin werkt niet
- 140: Kudde-immuniteit bestaat niet

De verticale as betreft het aantal opmerkingen per bericht, de horizontale as is het totaal aantal hoofdberichten in de dataset, en de weergegeven getallen bij de datapunten betreft de nummering die aan het bericht gegeven is in de dataset.

Grafiek 1. Uitschieters in het corpus van de mazelendiscussie



Het totaal aantal woorden van de 2045 Facebookberichten van de openbare Facebookgroep *Kritisch Prikken* varieerde van 1 tot 3585 per bericht ($M = 51.93$, $SD = 135.30$), waarbij het hoofdbericht minimaal 6 tot maximaal 3585 woorden bevatte ($M = 269.83$, $SD = 464.15$), de opmerkingen een minimum van 1 en een maximum van 818 woorden ($M = 39.85$, $SD = 69.22$), en de subopmerkingen een minimum van 1 en een maximum van 566 woorden ($M = 37.70$, $SD = 46.78$). De term ‘mazelen’ betrof hierin 1194 van het totaal aantal berichten inclusief duplicaten (57.4%), 553 berichten bevatten de term ‘BMR’ (26.6%), 298 berichten de term ‘measles’ (14.3%) en 36 berichten de term ‘MMR’ (1.7%).

De functie ‘Vind ik leuk’ werd met een absolute meerderheid het vaakst gebruikt, met 1068 berichten over het gehele corpus. Het aantal hierin kon oplopen tot 72 likes per bericht ($M = 2.71$, $SD = 4.90$). Het aantal berichten met likes betrof 105 hoofdberichten ($max. 72$; $M = 10.89$, $SD = 12.46$), 427 opmerkingen ($max. 15$, $M = 2.10$, $SD = 1.68$) en 536 subopmerkingen ($max. 6$; $M = 1.59$, $SD = 0.90$). Het aantal berichten die ‘Geweldig’ werden gevonden volgt hierop met 60 berichten over het gehele corpus ($max. 20$; $M = 2.58$, $SD = 3.34$), gevolgd door ‘Grappig’ met 49 berichten ($max. 3$; $M = 1.33$, $SD = .56$), ‘Verdrietig’ met 30 berichten ($max. 21$; $M = 2.83$, $SD = 3.88$), ‘Verbluft’ met 26 berichten ($max. 6$; $M = 2.04$, $SD = 1.64$), en ‘Boos’ met 24 berichten ($max. 14$; $M = 2.58$, $SD = 2.73$). Berichten werden daarnaast relatief gezien weinig gedeeld, met slechts 50 gevallen van het totale aantal berichten. Het maximum aantal keer dat eenzelfde bericht gedeeld was, betrof 41 keer ($M = 7.40$, $SD = 9.17$). Een splitsing hierin op opmerkingen en subopmerkingen is, gezien de lage aantallen vergeleken met het aantal likes, wegens overzichtelijkheid buiten beschouwing gelaten voor rapportage.

Wat betreft het totaal aan auteurs vormden 25 auteurs de helft van de berichtgeving (49.9%, 1038 berichten) uit een totaal van 351 auteurs. De verdeling van voor- en tegenstanders was in deze bovenste helft ongelijkmatig verdeeld, in zoverre dat er 6 voorstanders zijn geïdentificeerd tegenover 19 tegenstanders. Het totaal aan auteurs wat betreft de hoofdberichtgeving betrof 52 auteurs, waarvan 3 auteurs de helft van de berichtgeving vormen (52.6%, 81 berichten). Deze personen zijn tevens geïdentificeerd als tegenstanders van de vaccinatie. De eerste 72.1% van deze hoofdberichten betreft tegenstanders van de vaccinatie. De meest actieve twijfelaar en voorstander van de vaccinatie plaatste eenieder in totaal twee hoofdberichten (1.3%). De voorzitter van de *Nederlandse Vereniging Kritisch Prikken* is het meest aan het woord geweest met 4.2% van het totaal aan berichten, en 28.6% van de hoofdberichtgeving.

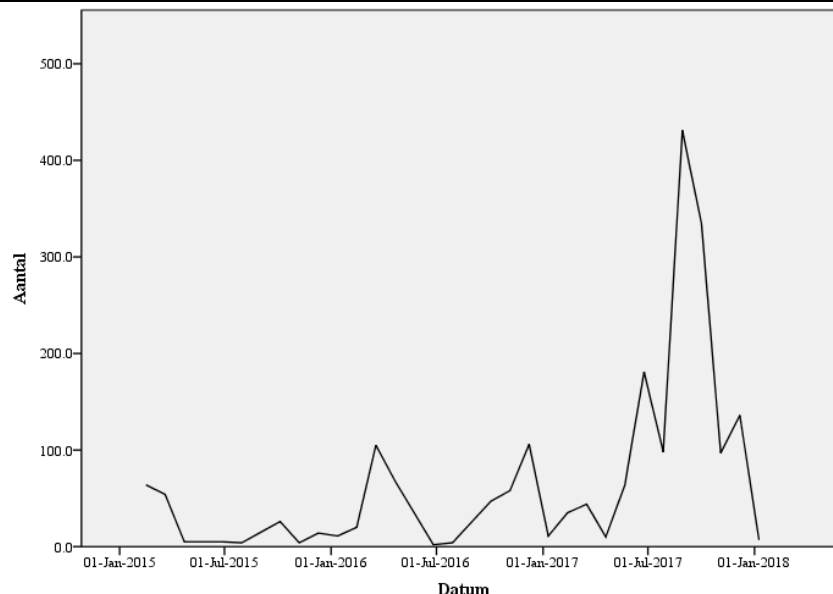
Over het gehele corpus werden daarnaast weinig illustraties gebruikt, met een totaal van 69 keer (3.4%). Daarvan werd in 27 van de 119 gevallen gebruik gemaakt van illustraties in het hoofdbericht (22.7%), in 13 van de 687 gevallen gebruik gemaakt van illustraties in een opmerking (1.9%) en in 29 van de 1239 gevallen gebruik gemaakt van illustraties in een subopmerking (2.3%). In het totaal van 2045 Facebookberichten werd 393 keer verwezen naar een externe bron. Bronnen met een frequentie boven de één procent worden hier genoemd: allereerst de *NVKP (Nederlandse Vereniging Kritisch Prikken)* met 47 keer (12%), gevolgd door het *RIVM (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu)* met 38 keer (9.7%),

Stichting Vaccinvrij met 18 keer (4.6%), het *NTvG (Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde)* met 1 keer (3.3%), het *CDC (Centers for Disease Control and Prevention)* met 9 keer (2.3%), *Wikipedia* met 8 keer (2.0%), *Healthbytes* met 7 keer (1.8%), *Want To Know* met 6 keer (1.5%), de *WHO (World Health Organization)* met 5 keer (1.3%), *zaplog* met 5 keer (1.3%), en *Elsevier weekblad*, de *NOS (Nederlandse Omroep Stichting)*, *Regeltante.nl*, *TruthKings*, *Vaxxed: From Cover-Up to Catastrophe*, en *Volksgezondheidszorg.info* met eenieder 4 keer (1.0%). Tezamen vormden bovenstaande bronnen tevens tegen de helft (45.8%) van de totale bronverwijzingen.

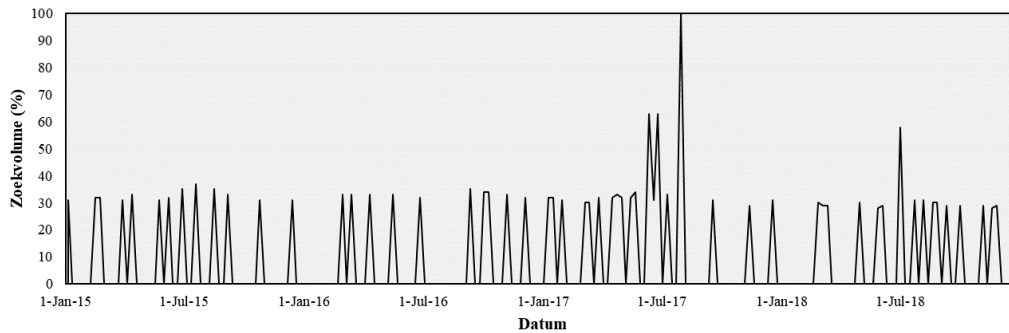
Ontwikkeling van de discussie

Een volgende interessante observatie was de ontwikkeling van het aantal berichten dat op de Facebookpagina van *Kritisch Prikken* door de tijd heen is geplaatst. In grafiek 2 is het aantal berichten dat geplaatst is gevisualiseerd. In grafiek 3 is ter vergelijking het zoekvolume van de term ‘mazelen’ op de Google zoekmachine gevisualiseerd over eenzelfde periode. De cijfers in grafiek 3 geven de zoekinteresse aan ten opzichte van het hoogste punt, waarbij een waarde van 100 duidt op de piekpopulariteit voor die term. Een waarde van 50 betekent dat de term half zo populair is, en een score van 0 betekent dat er onvoldoende gegevens beschikbaar zijn voor deze term. Wat betreft de ontwikkeling van de mazelendiscussie op de Facebookpagina tussen 2015 en 2017 valt bij vergelijking van grafiek 2 en grafiek 3 op dat beide grafieken rond augustus 2017 een sterke stijging vertonen. In de discussie van dit rapport zal verder worden ingegaan op deze bevinding.

Grafiek 2. De ontwikkeling van het aantal Facebookberichten (2015-2017)



Grafiek 3. Het Google zoekvolume op ‘mazelen’ 2015-2018 (Google, 2019)



Algemene omschrijving van de discussie

De institutionele context van de discussie betref het sociale mediaplatform Facebook, specifiek de openbare Facebookgroep *Kritisch Prikken* van de *Nederlandse Vereniging Kritisch Prikken*. Dit is een organisatie die in 1994 opgericht is door enkele personen die “ervaring hadden opgedaan met negatieve gevolgen van vaccineren” (NVKP, z.d.). De mazelenvaccinatie heeft de afgelopen jaren voor veel ophef gezorgd wat betreft de effectiviteit en veiligheid van het vaccin, en de betrouwbaarheid van de beleidsmakers die het vaccin invoerden, waardoor de vaccinatiegraad in zorgwekkend tempo daalt. Vanuit pragmadialectisch perspectief kan de Facebookpagina worden beschouwd als een poging om het meningsverschil op te lossen tussen voor- en tegenstanders van het standpunt om zich al dan niet te laten vaccineren tegen mazelen. In dit onderzoek betref de analyse van deze kritische discussie de argumentatie gebruikt door voor- en tegenstanders van mazelenvaccinatie, waarbij de beoogde doelgroep hoofdzakelijk de vaccinatie-twijfelaars betref. Dit is uit het materiaal geïnterpreteerd gezien de tegenstanders van de vaccinatie zich in de hoofdberichten voornamelijk richtten op diegene die nog een keuze moeten maken.

Analyse op het niveau van de discussiefases

Allereerst is de wijze waarop getracht wordt het meningsverschil tussen voor- en tegenstanders op te lossen op pragmadialectisch niveau in kaart gebracht aan de hand van de 10 discussieregels zoals benoemd in het theoretisch kader van deze studie. Deze discussieregels, waaraan elke kritische discussie allereerst moet voldoen, zijn verdeeld over de vier fasen van het afwikkelingsproces: de confrontatie, opening, argumentatie en afsluitende fase. Hierbij zijn eventuele drogredenen gedocumenteerd als zijnde een

strategische keuze op het niveau van de discussiefase. Een overzicht van de uitkomsten van is tevens weergegeven in tabel 5, te vinden aan het einde van deze analyse.

Beginnend bij de confrontatiefase kon allereerst worden opgemerkt uit de dataset dat regel 1, de vrijheidsregel, in de algehele vaccinatiediscussie op de Facebookpagina werd overtreden. Voorstanders van vaccinaties werden geblokkeerd wanneer zij hun standpunten voor de vaccinatie of kritiek op de standpunten tegen de vaccinatie bleven uiten. Ook kon uit de discussies worden opgemaakt dat diverse opmerkingen verwijderd leken te zijn, dit doordat er menig keer gereageerd werd op een bericht of een persoon die niet terug te vinden was in de lopende discussie. Dit duidt op restricties wat betreft content. Daarnaast vond op verschillende manieren de *Argumentum Ad Hominem* plaats, waarin de persoonlijke vrijheid van de tegenstanders van een stelling wordt ondermijnd door hen neer te zetten als een onwaardige discussiepartner en hun onpartijdigheid te ontnemen (Van Eemeren, Garssen & Meuffels, 2009). Hierbij kwam voornamelijk de *abusive* variant voor, maar ook de *circumstantial* en de *tu quoque* variant zijn in de discussie ontdekt. De *abusive* variant, een directe persoonlijke aanval, vond bij zowel voor- als tegenstanders plaats, voornamelijk naarmate een discussie tussen twee discussianten langer aanhield en een overeenstemming tussen beide partijen onwaarschijnlijk leek. Zo ook in onderstaand voorbeeld vanuit de voorstander. In het voorbeeld is A diegene die als eerste een standpunt naar voren brengt, B is diegene die hierop reageert. Na deze letter volgt het algehele standpunt van de discussiant, met daaronder de beredenering voor dit standpunt. Na het symbool → volgt de letterlijke verwoording vanuit de discussiant met betrekking tot het aangegeven standpunt en argument.

A: Mazelen is een dodelijke ziekte

Want: “Er overleden 3 patiënten aan de gevolgen van een complicatie na mazeleninfectie; een 2-jarig kind met preëxistent hartlijden kreeg een fatale decompensatie, een voorheen gezond 2-jarig kind kreeg myocarditis, en een 17-jarige kreeg nierfalen en ‘adult respiratory distress syndrome’. – NTVG”

B: Mazelen is geen dodelijke ziekte

Want: Medische complicaties zeggen niet alles over gezondheid en ziekte.

→ Formulering: “Zegt mij eerlijk gezegd nog niet veel. Als klassiek homeopaat heb ik een bredere kijk op gezondheid en ziekte.”

A: Mazelen is een dodelijke ziekte

Want: Medische complicaties zeggen alles over gezondheid en ziekte.

➔ Aanval: “Iedere gek kan na een cursus homeopaat worden. Om arts of wetenschapper te worden, heb je iets meer nodig. Dus jouw kijk kan wel breder zijn, maar je hebt lang niet zoveel verstand van echte gezondheid.”

Alsmede onderstaand voorbeeld vanuit de tegenstander:

A: Het mazelen vaccin is onveilig

Want: Het vaccin veroorzaakt ADHD, ADD, allergieën en auto-immuunziekten

➔ Aanval: “Als je nu durft te beweren dat het BMR veilig is [...] wil ik je persoonlijk vragen om ergens anders te gaan trollen [...]”

Het bovenstaande voorbeeld van de persoonlijke aanval vanuit de tegenstander van de vaccinatie duidt daarnaast op het fenomeen dat bepaalde onderwerpen als onschendbaar (*sacrosanct*) werden verklaard door de tegenstanders van de vaccinatie. Dit gebeurde voornamelijk bij deze beweerde onveiligheid van het vaccin. De *circumstantial* variant, waarbij men de suggestie wekt van een onderliggend eigenbelang bij de tegenstander, werd vrijwel enkel gebruikt door de tegenstanders van de vaccinatie, waarbij men de aanval richtte op het feit dat de voorstanders niet kritisch zijn, maar ‘enkel vaccinaties willen aansmeren’ of men een voordeel had met het verzwijgen van bepaalde informatie ten nadele van de vaccinatie, zoals in onderstaand voorbeeld:

A: De booster is onnodig

Want: De booster verhoogt volgens het RIVM de antistoffen van 90% naar 95%, en geeft dus geen 100% immuniteit

B: De volledige serie moet worden afgemaakt om de effectiviteit van het vaccin te garanderen

Want: Het RIVM zegt dat pas dan langdurige bescherming ontstaat

A: Het RIVM is onbetrouwbaar

Want: De organisatie kan moeilijk zeggen dat de door hen gekregen vaccins onvoldoende hebben gewerkt

De *tu quoque* variant, waarbij men wijst op het feit dat de tegenstander in meerdere situaties een ander standpunt aanneemt, werd daarentegen weer voornamelijk door voorstanders

aangehaald. Zo kon men er bijvoorbeeld op wijzen dat een tegenstander eerst beweert dat mazelen niet dodelijk is, en deze persoon in een andere discussie vervolgens wel aandacht vraagt voor een overlijden aan mazelen na een infectie die mogelijk veroorzaakt zou zijn door de vaccinatie. Naast deze drogreden kwam ook regelmatig de *Argumentum Ad Baculum* voor, in de vorm van het dreigen om een persoon te blokkeren van de Facebookpagina, en daarmee de toegang te ontnemen. Dit kan gezien worden als het dreigen met niet-fysieke consequenties. Voorstanders van vaccinatie werden afgeschilderd als een zogeheten ‘troll’, een negatieve term die in de internetomgeving wordt gebruikt voor een persoon die berichten plaatst om voorspelbare (negatieve) emotionele reacties uit te lokken, opzettelijk verkeerde informatie geeft, of zich doelbewust anders voordoet (360 Magazine, 2014). Men werd voornamelijk beschuldigd van het blijven aanvoeren van argumenten ten voordele van vaccinatie, terwijl het blijven aanvoeren van tegenargumenten in tegenstelling daarmee wel geaccepteerd leek te worden. In onderstaand voorbeeld komt een combinatie voor van de *circumstantial* variant van de persoonlijke aanval met de *Argumentum Ad Baculum*:

A: “Voorstander 1 is niet kritisch tegenover prikken, maar wil hier alleen de twijfelende ouder bang maken en over de streep trekken om toch te vaccineren. Misschien dat de voorzitter daar eens kritisch naar wil kijken? Bovendien is Voorstander 1 een fake account. Ik gok dus dat hij hier lekker aan het *trollen* is.”

Wat betreft de openingsfase van de discussie kon worden vastgesteld dat regel 2, de verdedigingsplichtregel, geregeld werd overtreden vanuit de tegenstanders van de vaccinatie doordat de bewijslast om een standpunt te verdedigen wordt overgedragen naar diegene die het standpunt in twijfel brengt, in dit geval de voorstander van vaccinatie. Zo ook in onderstaand voorbeeld:

A: Groepsimmunitet door vaccinatie bestaat niet

Want: Er zijn ook mazelenuitbraken geweest in volledig gevaccineerde groepen

Dus: Gevaccineerden raken ook besmet

B: “Heb je een voorbeeld van een mazelenepidemie waarbij het grootste deel van de besmettingen bij gevaccineerden plaats heeft gevonden?”

A: “Geloof je me niet? (ik ga jouw huiswerk niet doen)”

Of, wellicht nog duidelijker:

A: Vaccins zijn onveilig

Want: Alle vaccins zijn besmet met kanker veroorzakende ingrediënten

B: “Is er bewijs?”

A: “Bewijs genoeg, Google maar”

Naast deze verlegging van de bewijslast door de tegenstanders gingen de voorstanders er juist geregeld vanuit dat diegene die een standpunt ten voordele van de vaccinatie in twijfel brengt per definitie een tegenstander is van vaccinatie. Onderstaand een voorbeeld van dit fenomeen:

A: Niet vaccineren is per definitie onveiliger dan vaccineren

Want: Men moet de risico's tussen vaccineren en ziek worden van de mazelen goed tegen elkaar afwegen, waarbij het risico van mazelen hoger ligt.

B: “Wat is het risico van mazelen? En hoe groot is dat risico bij een gezond kind? Hoeveel kinderen krijgen de mazelen?”

A: Men acht onterecht de risico's van vaccinatie hoger in dan de risico's van de mazelen

Want: “Alle kinderen, inclusief jouw ongevaccineerde, zijn beschermd door voldoende groepsimmunitet.”

B: “Hoe weet jij of mijn kind gevaccineerd is of niet?”

In aanvulling op het verleggen van de bewijslast is geregeld de drogreden van het presenteren van een standpunt als vanzelfsprekend gedetecteerd, door diverse formuleringen als onder andere ‘eindelijk’, ‘duidelijke taal’, en ‘er is nauwelijks nog discussie over...’ in argumentatie bij standpunten, zowel ten voordele als ten nadele van de vaccinatie. Het persoonlijk garant staan voor de correctheid van het standpunt kwam daarentegen bij beide partijen zelden tot nooit voor, dit was eerder het omgekeerde met stellingen als: “Ik ben geen expert, maar...”.

Verdergaand naar de argumentatiefase van de discussie valt op dat wat betreft regel 3, de standpuntregel, door de tegenstander van de vaccinatie geregeld een misleidende presentatie van het standpunt van de voorstander plaatsvond. Vaak viel dit te vertalen naar verscheidene samenzweringstheorieën. Een voorbeeld hiervan is de terugkerende stelling dat het RIVM de incidentie van mazelen onder de niet-gevaccineerden naar boven bevooroordeeld om ongerustheid bij ouders over de mogelijke onveiligheid van de vaccinatie te voorkomen. Onderzoek vanuit het RIVM wordt hierbij aangekaart, wat echter juist

aantoont dat wildtype-mazeleninfectie op basis van het klinische beeld te onderscheiden is van een reactie op de vaccinatie, waardoor verder onderzoek vaak gewoonweg onnodig is. De conclusie die in dit onderzoek getrokken wordt (“Het RIVM adviseert aanvullend onderzoek enkel als patiënten mogelijk contact hebben gehad met een mazelenpatiënt, omdat bij alle overige patiënten aanvullend onderzoek kan zorgen voor meer onrust.”) wordt hierbij gepresenteerd als een onderbouwing dat de RIVM de mogelijke onveiligheid van het vaccin onderkend, daarbij een misleidende presentatie vormend van het standpunt van de voorstander. Naast zulke samenzweringstheorieën werd ook geregeld een standpunt verdraaid, zoals in onderstaand voorbeeld. Een nieuwsbericht stelt dat in België iedereen tussen de 20 en 45 jaar opgeroepen is om zich gratis te laten inenten tegen mazelen, omdat deze groep waarschijnlijk niet voldoende beschermd is tegen de ziekte en de mazelen vooral in deze leeftijdscategorie ernstige gevolgen kan hebben. Hierop wordt het volgende gesteld:

A: Vaccins werken niet

Want: Deze leeftijdsgroep zou, ondanks dat zij als kind zijn ingeënt, niet goed beschermd zijn tegen mazelen. Twijfel over de effectiviteit en beschermingsduur van het vaccin lijkt de NVKP (Nederlandse vereniging Kritisch Prikken) daarmee terecht

In het nieuwsbericht wordt echter niet vermeld of deze groep als kind zijn ingeënt.

Verdergaand met regel 4, de relevantieregel, werd meermaals een overtreding gevonden in de vorm van de zogeheten *Ignoratio Elenchi* drogredes, waarbij argumentatie wordt aangebracht ter ondersteuning van een standpunt dat niet ter discussie staat. Zo brengt A in onderstaand voorbeeld het standpunt aan dat vaccins niet werken, omdat gevaccineerden besmet raken met mazelen. Discussiant A brengt vervolgens na een weerlegging van dit standpunt door discussiant B een argument in ter ondersteuning van een nieuw standpunt, dat niet bijdraagt aan de verdediging of het merendeel van de mazelenpatiënten al dan niet gevaccineerd is:

A: Vaccins werken niet

Want: In Nederland is bij een uitbraak het merendeel van de mazelenpatiëntjes wel gevaccineerd

B: Vaccins werken

Want: Tijdens de laatste mazelenepidemie waren er 2640 gevallen, waarvan het grootste gedeelte niet gevaccineerd

Dus: Vaccinatie voorkomt

A: Het mazelenvaccin is onnodig

Want: “Het mazelenvaccin is gemaakt, omdat het kon worden gemaakt, niet omdat dit noodzakelijkerwijs nodig was” is een uitspraak van A. Langmuir MD, wie de sectie epidemiologie oprichtte dat later de CDC werd

Een overtreding van regel 5, de verzwegen-argumentregel, kon in het geanalyseerde materiaal niet met zekerheid vastgesteld worden. Mogelijk is hier een overtreding door de voorstanders van de vaccinatie, door het intensiveren van een impliciet gebleven (negatief) standpunt van de tegenstander. In de discussie zal hier verder op worden ingegaan. Regel 6, de uitgangspuntregel, werd regelmatig overtreden door de tegenstanders van vaccinaties, in die zin dat zij foutief een standpunt presenteerden als een geaccepteerd uitgangspunt, zoals het onveilig zijn van het vaccin of het niet dodelijk zijn van mazelen. Daarnaast zijn overtredingen van regel 7, de geldigheidsregel, vooral geconstateerd in de vorm van de volgende redenering: ‘als de vaccinaties werken, hoeven gevaccineerden zich geen zorgen te maken over diegenen die zich niet inenten tegen mazelen, want gevaccineerden zijn beschermd tegen de ziekte’. Meest opvallend in deze fase was echter de mate van overtredingen met betrekking tot regel 8, de argumentatieschemaregel. Hierin was in grote mate de drogreden van *Secundum Quid* ontdekt, waarin de correctheid van de stelling wordt aangetoond met één of meerdere voorbeelden of een niet-representatieve steekproef. Dit gebeurde vooral in de vorm van anekdotisch bewijs, maar ook door selectieve waarneming van statistische gegevens. Daarnaast werd de drogreden *Post Hoc Ergo Propter Hoc*, waarin een oorzakelijk verband wordt gesuggereerd dat er in werkelijkheid niet hoeft te zijn, in grote mate gedetecteerd wanneer het ging om mogelijke bijwerkingen van het mazelenvaccin. Ook werd er meermaals verwezen naar de mening van één arts, wat wijst op de drogreden *Ad Verecundiam*, het autoriteitsargument. Anekdoten die vaak genoemd werden zijn zoals onderstaand:

A: De mazelen is geen dodelijke ziekte

Want: Mijn broertje en ik hebben de mazelen gehad en zijn zover we weten nog steeds gezond

De selectieve waarneming van statistische gegevens werd vaak als volgt toegepast:

A: Vaccinatie voorkomt

Want: Van de 4617 gemelde mazelengevallen in Italië is 88% niet gevaccineerd, en 6% slechts eenmaal

B: Vaccinatie voorkomt niet

Want: Uit de cijfers valt op te halen dat 6% van de gevallen gevaccineerd is en besmet raakt

Oorzakelijke verbanden werden voornamelijk genoemd in de vorm van bijwerkingen:

A: Vaccins zijn onveilig

Want: Mijn dochter kreeg allergische reacties en was doorlopend verkouden na het zetten van het BMR-vaccin

Als ook:

A: Vaccins zijn onveilig

Want: Drie van mijn kinderen hebben autistische trekken, terwijl de vierde, welke niet gevaccineerd is, hier geen last van heeft

Bij bovenstaande pragmatische argumentatie met betrekking tot de veiligheid van het vaccin viel daarnaast op dat de maatregel om te vaccineren tegen mazelen geregeld werd afgewezen op basis van de meest negatieve effecten die het kan hebben, hoewel deze effecten in werkelijkheid niet of nauwelijks schijnen voor te komen. Ook autoriteit, vaak in de vorm van een arts die de anti-vaccinatiebeweging steunt, werd menigmaal ingezet in de argumentatie van de tegenstanders van vaccinaties:

A: Vaccins zijn onveilig

Want: In Australië wordt een arts geconfronteerd met vervolging en uitschrijving uit het medisch register wegens de 'misdad' van het ondersteunen van de keuze van de vaccinatie door de ouders en het schrijven van medische vrijstellingsformulieren

Als laatste was er in de conclusiefase van de discussie geregeld een overtreding van regel 9, de afsluitingsregel, ontdekt. Vaak betrof dit de drogreden van de *Argumentum Ad Ignorantiam*, waarin de tegenstander van de vaccinatie ervan uitgaat dat het eigen standpunt acceptabel is in een gemengd meningsverschil wanneer zij het standpunt in een discussie succesvol heeft verdedigd, of wanneer de tegenpartij deze onsuccesvol heeft verdedigd. Dit

fenomeen kwam voornamelijk voor in de volgende vorm: ‘Als niet kan worden aangetoond dat het vaccin 100% veilig is, is bewezen dat het vaccin niet veilig is’. Daarnaast kwam het geregeld voor dat een discussie pas ten einde komt wanneer een van de beheerders van de Facebookpagina zich in de discussie mengt om deze te staken. Als laatste was een overtreding van regel 10, de taalgebruiksregel, waarin de discussiant geacht wordt duidelijk te zijn in de eigen formulering alsmede de formulering van de tegenstander niet opzettelijk verkeerd te interpreteren, in het geanalyseerde materiaal niet met zekerheid aan te duiden.

Tabel 5. Overzicht uitkomsten analyse op het niveau van de discussiefase

Confrontatiefase

Regel 1. Vrijheidsregel

Voorstanders

Tegenstanders

Argumentum Ad Hominem

Argumentum Ad Hominem

Abusive

Abusive

Tu quoque

Circumstantial

Sacrosanct verklaren van onderwerpen

Argumentum Ad Baculum

Openingsfase

Regel 2. Verdedigingsplichtregel

Voorstanders

Tegenstanders

Standpunt aanpraten bij tegenstander

Verlegging van bewijslast

Standpunt als vanzelfsprekend verklaren

Standpunt als vanzelfsprekend verklaren

Argumentatiefase

Regel 3. Standpuntregel

Voorstanders

Tegenstanders

-

Misleidende presentatie van standpunt van voorstander

Verdraaien van standpunt van voorstander

Regel 4. Relevantieregel

Voorstanders

-

Tegenstanders

Ignoratio Elenchi

Regel 5. Verzwegen-argumentregel

Voorstanders

Mogelijk het intensiveren van impliciet
gebleven standpunt van tegenstander

Tegenstanders

-

Regel 6. Uitgangspuntregel

Voorstanders

-

Tegenstanders

Standpunt onterecht presenteerden als
geaccepteerd uitgangspunt

Regel 7. Geldigheidsregel

Voorstanders

-

Tegenstanders

Onjuiste omkering

Regel 8. Argumentatieschemaregel

Voorstanders

Tegenstanders

Secundum Quid

Anekdotisch bewijs

Selectieve waarneming van statistische
gegevens

Post Hoc Ergo Propter Hoc

Ad Verecundiam

Onjuist gebruik pragmatische argumentatie

Conclusiefase

Regel 9. Afsluitingsregel

Voorstanders

Niet bereid twijfel in te trekken na
succesvolle verdediging tegenpartij

Tegenstanders

Niet bereid twijfel in te trekken na
succesvolle verdediging tegenpartij

Argumentum Ad Ignorantiam

Regel 10. Taalgebruiksregel

Voorstanders

-

Tegenstanders

-

Analyse op het niveau van de discussiezet

Uit de steekproef kon worden opgemaakt dat het onderwerp van gesprek vanuit de tegenstanders van de vaccinaties hoofdzakelijk de vermeende risico's van het vaccin is. De stelling '*Handeling X leidt tot (on)wenselijk gevolg Y*' kon in de mazelendiscussie dan ook worden gereconstrueerd als '*Vaccineren tegen mazelen leidt tot ernstige bijwerkingen*'. Het volledige schema komt neer op argumentatie op basis van nadelen en ziet er dan als volgt uit:

Vaccineren tegen mazelen is onwenselijk

Want: Vaccineren tegen mazelen leidt tot ernstige bijwerkingen

En: Ernstige bijwerkingen zijn onwenselijk

Dus: Als vaccineren tegen mazelen leidt tot ernstige
bijwerkingen, dan is vaccineren tegen mazelen
onwenselijk

Handeling X, het vaccineren tegen mazelen, bleef in de argumentatie van tegenstanders vaak impliciet. Men wees wel op de onwenselijke gevolgen van de handeling, wat het publiek moet stimuleren om het advies om niet te vaccineren op te volgen. Standpunten werden in het geanalyseerde materiaal hoofdzakelijk ingebracht door tegenstanders van de vaccinatie, en werden door middel van een tegenovergesteld schema door de voorstanders van de vaccinatie verdedigd (variant I).

Wat betreft de algemene evaluatiecriteria van de argumentatie-analyse ging het hier om een gegeven dat feitelijk van aard is. Men dient dus idealiter na te gaan of het gegeven waar is. De stelling dat vaccineren tegen mazelen niet per definitie leidt tot ernstige bijwerkingen, was volgens de voorstanders meermaals wetenschappelijk bewezen, waarvoor deze ook betrouwbare wetenschappelijke bronnen leken aan te halen. De discussiant bleef echter, volgens voorstanders, reeds meermaals betwiste onderzoeken of autoriteiten aanhalen om het standpunt te rechtvaardigen, wat betekent dat gegevens irrelevant en onvoldoende waren voor de aanvaardbaarheid van de rechtvaardiging. De onderzoeken die kritiek uitten op de aangehaalde studies, werden daarbij niet genoemd of, wanneer aangehaald door de voorstanders, afgezet als onbetrouwbaar omdat men verborgen beweegredenen zou hebben om het onderzoek te betwisten. De argumentatie miste dus informatie die de argumenten of het standpunt minder aannemelijk maakt.

Vervolgens kon aan de hand van de kritische evaluatievragen voor pragmatische argumentatie worden vastgesteld of het schema correct was toegepast. Allereerst is het gevolg van ernstige bijwerkingen wanneer men wel vaccineert, uiteraard onwenselijk. Dat de oorzaak daadwerkelijk tot het onwenselijke gevolg leidt, werd echter betwist door voorstanders van de vaccinatie. Zij wezen op het feit dat het mazelenvaccin niet leidt tot de genoemde bijwerkingen, en wisten hier diverse onderzoeken voor aan te halen. Ook wist men te vertellen dat er aanvullende factoren nodig zijn voor het optreden van het onwenselijke gevolg, zoals een sterk verlaagd immuunsysteem of genetische afwijkingen bij de gevaccineerde. Een onwenselijk neveneffect van de vaccinatie dat genoemd werd door de tegenstanders van de vaccinatie, was daarentegen dat het geen volledige bescherming zou bieden tegen de mazelen, wat de afweging om al dan niet te vaccineren lijkt te vermoeilijken. Het gevolg van ernstige bijwerkingen lijkt echter ook voort te kunnen komen uit andere oorzaken. Zo wist de voorstander via meerdere onderzoeken aan te tonen dat de mogelijke bijwerking van het verkrijgen van autisme vooral veroorzaakt wordt door andere risicofactoren dan vaccinatie.

Als laatste onderdeel van de argumentatieanalyse heeft er een oordeel over de *strategische manoeuvres*, gebruikt in de discussie, plaatsgevonden. Allereerst was het een veelgemaakte topische keuze van de tegenstanders van de vaccinatie om enkel de negatieve gevolgen van de vaccinatie tegen mazelen te benoemen (het afgeraden gedrag), en géén van de negatieve gevolgen van het niet-vaccineren (het aanbevolen gedrag). Hierbij werd voornamelijk de onwenselijkheid van de gevolgen van vaccinatie benadrukt, en de

waarschijnlijkheid vrijwel enkel onderbouwd door voorbeelden en anekdotes. Daarnaast werd op eenzelfde manier de nadruk gelegd op de onwaarschijnlijkheid van complicaties door mazelen. Voorstanders van de vaccinatie gingen daarentegen meer in op de negatieve gevolgen van niet-vaccineren, en minder in op de wenselijkheid van het vaccineren. Dat berichtgeving hoofdzakelijk ging over de onwenselijke gevolgen van de mazelenvaccinatie kan mogelijk ook worden gezien als een publieksaanpassing die wordt toegepast. Het wijzen op die gevolgen van de handeling waarvan men als discussiant denkt dat het publiek deze onwenselijk vindt moet het publiek stimuleren om het advies om niet te vaccineren op te volgen. Een wijze waarop daarnaast presentatiemiddelen werden ingezet is de wijze van formulering. Waar er door de tegenstanders veel concreet taalgebruik werd ingezet, waren de voorstanders vaak abstracter. Tegenstanders uitten zich met zinnen als “Hier geen zware metalen en andere rotzooi meer moedwillig in de lijfjes van onze gezonde kinderen” en zetten het vaccin neer als “gif” en een “cocktail van ziekten”. Tegenstanders uitten zich daarentegen meer in de vorm van informatieve uitleg, gebruiken daarbij minder woorden en maken minder aanspraak op de emoties. Ondanks het feit dat er in de discussie weinig afbeeldingen werden gebruikt, werd menig argument door beide partijen wel ondersteund met behulp van grafieken. Tegenstanders van de vaccinatie gebruikten ook regelmatig hoofdletters om een sterkere nadruk te leggen op bepaalde delen van hun betoog:

A: “30% van de gevallen zijn VOLLEDIG gevaccineerd”

Daarnaast leken ze vaker gebruik te maken van speciale symbolen om de aandacht te trekken:

A: ★ JAPAN IS GESTOPT MET HET VACCINEREN MET HET BMR-VACCIN ★

Maar ook om een bepaalde emotie uit te stralen:

A: “Deadly disease? 😂😂”

Daarnaast werd er door de tegenstanders van de vaccinatie vaak de meer-argumentvuistregel toegepast. De voorstanders van vaccinatie gebruikten daarentegen juist vaker de geloofwaardigheidsvuistregel, door gegevens aan te halen uit betrouwbare bronnen.

Conclusie en discussie

In deze studie is getracht de vaccinatiediscussie in kaart te brengen, en is onderzocht welke argumenten en retorische tactieken voor- en tegenstanders van de mazelenvaccinatie op de

Facebookpagina *Kritisch Prikken* hanteren om hun punt te maken. De wijze waarop getracht wordt het meningsverschil tussen voor- en tegenstanders op te lossen is op pragmadialectisch niveau in kaart gebracht aan de hand van de 10 discussieregels, waarbij eventuele drogredenen zijn gedocumenteerd als zijnde strategische keuzes op het niveau van de discussiefase (bestaande uit de confrontatie, opening, argumentatie en afsluitende fase). Aansluitend op onderzoek door Van Poppel (2010, 2015) is vervolgens de pragmatische argumentatie geanalyseerd door deze te reconstrueren als een complexe strategische *discussiezet*. De teksten zijn daarbij geëvalueerd aan de hand van retorica, door te belichten op welke wijze discussianten *strategisch manoeuvreren* (Van Eemeren & Houtlosser, 1999). De centrale vraag hierin was als volgt: *Op welke wijze wordt door voor- en tegenstanders van mazelenvaccinatie getracht de lezer te overtuigen om al dan niet te vaccineren?*

Deze vraag is beantwoord in twee segmenten, beginnend bij de strategische keuzes die worden gehanteerd op het niveau van de discussiefases van de algehele discussie omtrent mazelenvaccinatie. Om te beginnen met de confrontatiefase wordt de vrijheidsregel op het niveau van de algehele discussie overtreden, doordat voorstanders van vaccinaties worden geblokkeerd en diverse opmerkingen verwijderd lijken te zijn, wat duidt op restricties wat betreft content. Drogredenen die hierbij geconstateerd zijn, zijn diverse vormen van een persoonlijke aanval. Meest opvallend hierbij was het gebruik van de *Argumentum Ad Baculum* door de tegenstanders, in de vorm van dreigen met de niet-fysieke consequentie om de voorstanders te blokkeren van de Facebookpagina, en daarmee de toegang te ontnemen. Hierdoor wordt er druk uitgeoefend op de tegenpartij om de spreker gelijk te geven, en is men niet meer vrij om het standpunt te betwisten. Een belangrijke bevinding van Van Eemeren, Garssen en Meuffels (2009) in hun onderzoek naar drogredenen is dat de beoordeling van de redelijkheid van de *discussiezetten* met betrekking tot het overtreden van deze vrijheidsregel een sterke correlatie toont tussen iemands attitude en hun beoordeling. Dit kwam vooral voor bij het taboe-verklaren van een standpunt, of het tegenovergestelde daarvan, het onschendbaar verklaren van een standpunt. Aansluitend hierop wordt in de mazelendiscussie de onveiligheid van vaccins als een onschendbaar (*sacrosanct*) standpunt beschouwd, waardoor verscheidene standpunten immuun worden gemaakt voor kritiek, maar wordt dit door een bevooroordeelde attitude ten nadele van de vaccinatie mogelijk niet als onredelijk geacht.

Wat betreft de openingsfase is omtrent regel 2, de verdedigingsplichtregel, tevens een interessante bevinding geconstateerd. In de vaccinatiediscussie gaat het om een discussie met gemengde meningsverschillen, wat wil zeggen dat beide partijen (voor- en tegenstanders van

vaccinatie) een tegengesteld standpunt van elkaar hebben aangenomen, en beide partijen dus in principe een bewijslast dragen. Daarbij heeft de voorstander van vaccinatie de status-quo, pro-vaccinatie is tot op heden immers nog steeds het algemeen geaccepteerde standpunt. Van Eemeren, Garssen en Meuffels (2009) wijzen er in hun onderzoek op dat in dit soort discussies geregeld de drogreden bestaat dat de ene partij vindt dat enkel de andere partij het standpunt moet verdedigen, omdat dit standpunt radicaal breekt met de status-quo. In het geanalyseerde materiaal is wat dit betreft echter een duidelijke overeenstemming met de verdedigingsplichtregel gevonden bij de voorstanders van vaccinatie, en lijkt deze juist door de tegenstanders van de vaccinatie regelmatig overtreden te worden. Dit kan een strategische zet zijn vanuit de tegenstanders, om zo de indruk te wekken dat zij het algemeen geaccepteerde standpunt bezitten. Het kan echter ook te verklaren zijn doordat een protagonist kan worden vrijgesteld van zijn verplichting om te verdedigen wanneer de uitdager niet bereid is om zich ergens aan te binden, of wanneer men hetzelfde standpunt al eens heeft verdedigd, omdat dan niet aan de benodigde condities om een meningsverschil op te lossen is voldaan en de verdediging enkel leidt tot een herhaling van zetten (Van Eemeren, Garssen & Meuffels, 2009). In de vaccinatiediscussie lijkt dit veel voor te komen, wat mogelijk een verklaring zou kunnen zijn voor de regelmatige overtreding van de verdedigingsplichtregel door de tegenstanders van vaccinatie, die aan de hand van dit laatste hun vrijstelling van verdediging mogelijk als gerechtvaardigd achten. Daarnaast wordt er regelmatig gebruik gemaakt van de drogreden van de verlegging van de bewijslast door de tegenstanders van de vaccinatie als een strategische zet om de originele discussie te staken en de bewijslast over te dragen naar de verdedigende partij om het tegenovergestelde van het originele standpunt te verdedigen. Op deze manier maskeert men dat men het standpunt niet afdoende heeft kunnen verdedigen, omdat nu van de tegenpartij wordt verwacht het tegenovergestelde te bewijzen. Naast deze verlegging van de bewijslast door de tegenstanders gaan de voorstanders er juist geregeld vanuit dat diegene die een standpunt ten voordele van de vaccinatie in twijfel brengt per definitie een tegenstander is van vaccinatie. Dit terwijl het in twijfel brengen van een standpunt door een antagonist niet hoeft te betekenen dat deze er ook een negatief standpunt op nahoudt. Dit kan gezien worden als een onredelijke *discussiezet* vanuit de voorstanders, wat nadelig kan zijn voor de acceptatie van het standpunt door de tegenstander. Verder is geregeld de drogreden van het presenteren van een standpunt als vanzelfsprekend gedetecteerd bij beide partijen. Dit soort uitingen kunnen er aan bijdragen dat de antagonist zijn kritische attitude naast zich neerlegt en twijfel intrekt, terwijl het standpunt niet daadwerkelijk verdedigd is. Wat daarnaast voornamelijk opvalt met betrekking tot de

verdedigingsplichtregel, is dat menig keer de eis wordt gesteld vanuit de tegenpartij om aan de regel te voldoen. Dit is in overeenstemming met de bevindingen van Van Eemeren, Garssen, en Meuffels (2009) dat men als discussiant in staat is om een overtreding op deze regel te herkennen als een onredelijke zet in een kritische discussie. Wanneer een discussiant niet in staat is om hieraan te voldoen, zou dit dus een negatief effect moeten hebben op de overtuigingskracht van de argumentatie.

Ook in de argumentatiefase zijn er verscheidene overtredingen en drogredenen geconstateerd, waarbij voornamelijk de tegenstanders van de vaccinatie onredelijke *discussiezetten* leken te gebruiken. De standpuntregel wordt door de tegenstander van de vaccinatie geregeld overtreden door een standpunt van de voorstander door middel van het toepassen van complottheorieën te ontcrachten. Daarnaast worden discussies geregeld onderbroken doordat men de relevantieregel overtreedt met de *Ignoratio Elenchi* drogreden, waarbij argumentatie wordt aangebracht ter ondersteuning van een standpunt dat niet ter discussie staat. Dit zou, net als bij het verleggen van de bewijslast, een strategische zet kunnen zijn om te maskeren dat men het originele standpunt niet afdoende heeft kunnen verdedigen. Een overtreding van regel 5, de verzwegen-argumentregel, kon in het geanalyseerde materiaal niet met zekerheid vastgesteld worden. Verscheidene critici zijn van mening dat de woordvoerders van de *Nederlandse Vereniging Kritisch Prikken* zich voordoen als ‘twijfelaars’ terwijl zij per definitie tegenstanders van vaccinatie zijn, een feit dat de woordvoerders op hun beurt ontkennen. De antagonist wordt door de voorstander van vaccinatie geregeld neergezet als zijnde *tegenstander* van de vaccinatie, terwijl men vaak enkel twijfel uit over een bepaald standpunt van de voorstander. Het intensiveren van datgene dat impliciet gebleven is zorgt ervoor dat een standpunt makkelijker aan te vallen is, en zou dus gezien kunnen worden als een (onjuiste) strategische zet vanuit de voorstanders van vaccinatie. Wat betreft de uitgangspuntregel, geldigheidsregel en argumentatieschemaregel (regels 6, 7, en 8 respectievelijk) zijn er echter enkele duidelijke overtredingen en drogredenen geconstateerd bij de tegenstanders van de vaccinatie. Meest opvallend hierin was de grote mate waarin de drogreden van *Secundum Quid*, waarin de correctheid van de stelling wordt aangetoond met één of meerdere voorbeelden of een niet-representatieve steekproef, en de drogreden *Post Hoc Ergo Propter Hoc*, waarin een oorzakelijk verband wordt gesuggereerd dat er in werkelijkheid niet hoeft te zijn, zijn ontdekt. Van Poppel (2015) wijst er in haar onderzoek op dat het noemen van voorbeelden een sociale norm om niet te vaccineren kan suggereren, en dat een terugkerende nadruk op een causale relatie daarnaast de

kracht van pragmatische argumentatie lijkt te versterken. Het gebruik van deze drogredenen kan in die zin dus gezien worden als een strategische zet in de discussie.

Als laatste is er in de conclusiefase van de discussie geregeld een overtreding van regel 9, de afsluitingsregel ontdekt bij de tegenstanders van de vaccinatie, vaak in de vorm van de drogreden *Argumentum Ad Ignorantiam*, waarin de tegenstander van de vaccinatie ervan uitgaat dat het eigen standpunt acceptabel is zolang het tegendeel niet is bewezen. Dit fenomeen zou wederom gezien kunnen worden als een strategische zet, doordat men impliceert dat, doordat het tegendeel niet is bewezen, het eigen standpunt de waarheid betreft.

Het tweede segment voor de beantwoording van de probleemstelling bestaat uit de argumentatieve en retorische tactieken gehanteerd op het niveau van de *discussiezet* van pragmatische argumentatie omtrent mazelenvaccinatie. Dit is gebeurd aan de hand van de volgende stelling: *Vaccineren tegen mazelen leidt tot ernstige bijwerkingen*.

Allereerst viel op te merken dat de pragmatische stelling, ‘Handelswijze X is onwenselijk’ (in dit geval dus ‘Vaccineren tegen mazelen is onwenselijk’) vaak impliciet blijft in de argumentatie. Het expliciet vermelden van het standpunt zou volgens O’Keefe (1997; in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009) de overtuigingskracht kunnen verminderen, omdat het publiek zich betutteld voelt. Daarnaast zou men een eigen getrokken conclusie beter kunnen onthouden en zelfs eerder voor waar aannemen (McQuarrie & Phillips, 2005). De tegenstander van de vaccinatie wees wel op de onwenselijke gevolgen van de vaccinatie, wat het publiek moet stimuleren om het advies om niet te vaccineren op te volgen.

In termen van de algemene evaluatiecriteria gaat het om een gegeven van feitelijke aard, wat betekent dat dient te worden nagegaan of het gegeven waar is. Uit deze eerste stap blijkt dat de argumentaties vaak niet relevant en voldoende zijn voor het standpunt, alsmede dat er bepaalde informatie ontbreekt die de argumenten of het standpunt minder aannemelijk maakt. Dit heeft voornamelijk betrekking op onderzoeken die de resultaten van een door de discussiant aangehaald onderzoek ontkrachten.

Aan de hand van de kritische evaluatievragen voor pragmatische argumentatie is vervolgens vastgesteld of het schema correct is toegepast. Uit deze tweede stap bleek dat, ondanks dat het gevolg van ernstige bijwerkingen uiteraard onwenselijk is, de oorzaak van vaccinatie niet tot nauwelijks leidt tot dit gevolg. Wanneer dit gevolg wel optreedt, ligt dit vaak aan onderliggende factoren zoals een verslechterd immuunsysteem of genetische afwijkingen. Daarnaast kunnen veel van de genoemde bijwerkingen ook voortkomen uit

andere oorzaken. Bij de pragmatische argumentatie met betrekking tot de veiligheid van het vaccin is dus te concluderen dat, omdat de maatregel om te vaccineren tegen mazelen wordt afgewezen op basis van de meest negatieve effecten die het kan hebben, maar deze effecten niet of nauwelijks voorkomen, het schema incorrect wordt toegepast in de discussie. Ondanks deze incorrecte toepassing van het schema kan het noemen van de meest negatieve effecten wel gezien worden als een strategische zet in de discussie. Zo wijst Van Poppel (2015) erop dat het noemen van het meest ingrijpende gevolg de wenselijkheid van een handeling onderbouwt. Aangezien de mate waarin een argument overtuigender is in zekere mate te herleiden is naar de wenselijkheid hiervan (Timmers, 2014; in Van Poppel, 2015), kan dit zorgen voor een sterkere overtuigingskracht.

Het was dan ook een veelgemaakte topische keuze van de tegenstanders van de vaccinatie om enkel de negatieve gevolgen van de vaccinatie tegen mazelen te benoemen (het afgeraden gedrag), en géén van de negatieve gevolgen van het niet-vaccineren (het aanbevolen gedrag), en daarbij voornamelijk de onwenselijkheid van de gevolgen van vaccinatie te benadrukken. Door vaccinatie af te zetten als onveilig wordt daarnaast ingespeeld op het verantwoordelijkheidsgevoel van de ouders om hun kind te beschermen tegen de mogelijke schadelijke bijwerkingen, en dus niet te vaccineren.

Dat berichtgeving hoofdzakelijk ging over de onwenselijke gevolgen van de mazelenvaccinatie kan in die zin mogelijk ook worden gezien als een publieksaanpassing die wordt toegepast, in die zin dat het wijzen op die gevolgen van de handeling waarvan men als discussiant denkt dat het publiek deze onwenselijk vindt het publiek moet stimuleren om het advies om niet te vaccineren op te volgen. Voorstanders van de vaccinatie gaan daarentegen meer in op de gevolgen van niet-vaccineren, en minder in op de wenselijkheid van het vaccineren. Het benadrukken van winst zou echter effectief zijn bij preventiegedrag (Salovey et al., 2002; in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009). Zo vonden O’Keefe en Jenssen (2006, 2007; in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009) dat het benadrukken van de wenselijke gevolgen van het gewenste gedrag overtuigender werkt. *Fear appeals*, het benadrukken van de negatieve gevolgen van het niet opvolgen van het gewenste gedrag, schijnen daarentegen juist irritatie op te roepen wanneer de doelgroep zich al bewust is van de mogelijke gevaren, een fenomeen dat ook in de mazelendiscussie het geval lijkt te zijn.

Een wijze waarop verder presentatiemiddelen werden ingezet is de wijze van formulering, hoofdzakelijk het gebruik van concreet taalgebruik door de tegenstander, tegenover abstracter taalgebruik door de voorstanders. Met behulp van concreet (versus

abstract) taalgebruik kan de ernst en de omvang van een fenomeen aanschouwelijker worden gemaakt (Burger & De Jong, 1997, 2009; in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009). Dit kan bijvoorbeeld ook door gebruik van grafieken, die menig keer worden toegepast door beide partijen in de discussie. Daarnaast wordt er door de tegenstanders van de vaccinatie vaak de meer-argumentvuistregel toegepast, wat kan zorgen voor een hogere overtuiging (Marshall et al., 2002; in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009).

Waar in de confrontatie- en openingsfase van de discussie bij beide partijen een verscheidenheid aan overtredingen van de discussieregels kan worden vastgesteld, lijkt dit vanaf de argumentatiefase dus voornamelijk op de tegenstanders van de vaccinatie betrekking te hebben. De verscheidene drogredenen die zijn toegepast in de discussie, dragen niet bij aan een redelijke oplossing van het verschil van mening, maar kunnen, ondanks de onredelijkheid die zou moeten worden geconstateerd, wellicht toch een positieve invloed hebben op de mate van overtuiging. Dit kan mogelijk worden verklaard aan de hand van een bevinding van Johnson en Eagly (in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009), die spreken van waardebetrokkenheid als een belangrijk verschijnsel voor het overtuigingsproces. Zij stellen dat een hoge waardebetrokkenheid lijkt te leiden tot een bevooroordeelde verwerking, waarbij de lezer tegengestelde standpunten ten opzichte van de eigen overtuigingen – ongeacht de kwaliteit van de argumenten – naast zich neerlegt. Vermoedelijk is dus, door de hoge mate van waardebetrokkenheid die bij het onderwerp van vaccinatie komt kijken, de mate van redelijkheid minder van invloed op het al dan niet overtuigend zijn van bepaalde argumentatietactieken. Daarnaast blijkt volgens O’Keefe (2002a; in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009) de geloofwaardigheid van de zender, de betrokkenheid van de ontvanger, en de richting van het standpunt belangrijk te zijn in de mate van discrepantie die van het eigen standpunt getolereerd wordt. Aangezien alle drie deze punten in het nadeel zijn van de voorstanders van de vaccinatie (lage geloofwaardigheid van voorstander door vermeende zelfinteresse, hoge betrokkenheid van de tegenstander, en een tegenovergestelde richting van het standpunt), is het niet opmerkelijk dat hun standpunten, ondanks de kwaliteit van de argumentatie, niet of zelden worden geaccepteerd.

Al met al toont de analyse in dit onderzoek aan dat het gebruik van drogredenen als een strategische zet en een specifiek ontwerp van pragmatische argumentatie, ondanks de onredelijkheid hiervan conform de pragmadialectische discussieregels, volgens de theorie zou kunnen zorgen voor een zekere mate van overtuigingskracht. Door het aanvoeren van systematisch kwalitatief empirisch onderzoek naar de belangrijkste persuasieve kenmerken

van de argumentatieve praktijken die in dit discursieve domein zijn ontstaan, de koppeling makend met retorica in de vorm van *strategisch manoeuvreren*, voegt deze studie nieuwe kennis toe aan de argumentatieleer.

Hoewel Van Eemeren en Houtlosser (1999) stellen dat discussianten op zijn minst dienen te doen voorkomen alsof zij spelen volgens de regels van een redelijke discussie, en dus in ieder geval moeten handelen alsof het oplossen van het meningsverschil op de voorgrond staat, lijkt de mate van redelijkheid minder van invloed op het al dan niet overtuigend zijn van bepaalde argumentatietactieken bij een zo hoge waardebetrokkenheid zoals die bij het onderwerp van vaccinatie komt kijken. Dat men zich als woordvoerders van de *Nederlandse Vereniging Kritisch Prikken* en vergelijkbare organisaties als onpartijdig profileert in de vaccinatiediscussie kan de gepercipieerde redelijkheid van de argumentatie bovendien sterk beïnvloeden. Omdat gezondheidscampagnes, gericht op gedragsbeïnvloeding, gezien kunnen worden als te paternalistisch in de ogen van de ontvanger, zou deze manier van communicatie via hechte *communities* op sociale media hierdoor wellicht de overhand kunnen nemen. Aansluitend bij eerdere onderzoeken (Kata, 2010, 2012) blijkt uit de huidige studie immers wederom, met opmerkingen als “Vaccinatie is niet verplicht” en “Vaccinatie is vrijwillig”, dat het vrij zijn om zelf een weloverwogen keuze te maken om al dan niet te vaccineren een van de belangrijkste waarden is die de anti-vaccinatiegemeenschap deelt. Het is van belang dat de geruliere gezondheidsvoorlichting voorbereid is om hier op in te spelen. Met de uitkomsten van de analyses hoopt het onderzoek handvatten te bieden aan gezondheidsvoorlichters om de meningsverschillen tussen voor- en tegenstanders van de vaccinatie op redelijke doch persuasieve wijze op te lossen.

Kwantitatieve bevindingen

Aanvullend op deze kwalitatieve analyses zijn enkele kwantitatieve kenmerken vastgelegd om de algehele discussie in kaart te brengen. Er zijn een aantal opmerkelijke ontdekkingen gedaan uit de algehele berichtactiviteit in de Facebookgroep. Dit is een belangrijk onderdeel van Facebook, omdat het *liken*, delen of reageren op berichten automatisch door het platform wordt gemeld aan de vrienden van een persoon die de handeling uitvoert, maar ook aan kan tonen welke berichten de meeste aandacht kregen en wat voor aandacht dit betrof.

Allereerst is gevonden dat het aantal opmerkingen en subopmerkingen per bericht sterk uiteen kon lopen. Vooral op hoofdberichten waar een controversieel standpunt wordt geuit, laait de discussie sterk op tussen voor- en tegenstanders van vaccinatie. De functie

‘Vind ik leuk’ werd daarnaast met een absolute meerderheid het vaakst gebruikt van de verschillende *one-click* knoppen. Uitingen in de vorm van een specifieke emotie lijken minder te worden gebruikt. Dit kan echter ook te verklaren zijn doordat deze functie pas sinds begin 2016 beschikbaar is op het platform. De functie was geanalyseerd met het idee om op basis hiervan enkele waarnemingen te doen wat betreft het specifieke oordeel van lezers over bepaalde onderwerpen in de vaccinatiediscussie, maar in het huidige corpus was dit door de lage gebruiksfrequentie niet mogelijk. De grote mate waarin *likes* zijn toegepast kan echter gezien worden als een interessante bevinding. De functie stelt mensen niet alleen in staat om een zekere mate van waardering of empathie voor een bericht te tonen, maar onderzoek toont ook aan dat gebruikers berichten uit zelfbevestiging *liken* of dit doen bij berichten waarmee ze zichzelf identificeren. Wanneer een bericht dus veel *likes* krijgt, kan dit gezien worden als een teken dat het bericht resoneert met de gedachtegang van de lezer en acceptabel wordt geacht (Scissors, Burke & Wengrovitz, 2016). Daarnaast toont het aantal *likes* bij een bericht de populariteit van dat bericht aan, wat kan zorgen voor meer aandacht bij het ene bericht dan bij het andere met minder *likes*. Berichten met een hoger aantal *likes* lijken in de dataset een meer persoonlijk ervaringsverhaal of (op zijn minst ogenschijnlijk) sterke argumenten tegen de vaccinatie te bevatten. Hoewel gebruikers een bericht op Facebook wanneer ze dit interessant, belangrijk of grappig vinden ook vaker schijnen te delen, werden berichten van de Facebookpagina *Kritisch Prikken* nauwelijks gedeeld. Dit is wellicht te verklaren doordat het een beladen onderwerp betreft, en men zich binnen de groep in een meer veilige omgeving acht om zich te uiten dan daarbuiten.

Wat betreft de samenstelling van auteurs op het platform betreft een kleine groep de meerderheid, waarvan het overgrote deel kan worden geïdentificeerd als tegenstander van de vaccinatie. Aangezien de Facebookpagina maar liefst 6.000 volgers heeft, duidt dit op een grote hoeveelheid passieve toeschouwers, ook wel *lurkers* genoemd. Hoewel dit niet ongebruikelijk is in sociale media, betekent dit wel dat een grote groep mensen vertrouwt op de informatie die verschaft wordt door een selecte groep, waarvan een overgroot deel enkel de negatieve kant lijkt te belichten. Dit gegeven bevestigt het standpunt dat de voorstanders van vaccinatie beter gerepresenteerd dienen te worden in de vaccinatiediscussie op sociale media, zoals ook door staatssecretaris Paul Blokhuis en de Europese Commissie al werd geopperd.

In het corpus werd verder relatief weinig gebruik gemaakt van illustraties. Wel werd er verwezen naar bronnen waar illustraties met betrekking tot (anti-)vaccinatie worden gebruikt. De meest gebruikte bronverwijzingen bestonden uit de *NVKP (Nederlandse Vereniging*

Kritisch Prikken), gevolgd door het RIVM (*Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu*), *Stichting Vaccinvrij*, *NTvG (Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde)*, en het CDC (*Centers for Disease Control and Prevention*) respectievelijk. Gevonden is dat het toeschrijven van informatie uit een betrouwbare bron leidt tot positievere cognitieve reacties bij de systematische verwerking van de informatie dan wanneer dit wordt toegeschreven aan een onbetrouwbare bron (Chen & Chaiken; in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009). Wat hierbij opviel was dat tegenstanders van vaccinatie bepaalde pro-vaccinatie-informatie uit betrouwbare bronnen, zoals het RIVM, als bewijs *tegen* vaccinatie gebruiken. Daarnaast lijkt (een vermeend gebrek aan) belangeloosheid bij tegenstanders van de vaccinatie sterk mee te spelen in de geloofwaardigheid van de bronnen, waardoor veel wetenschappelijke en overheidsbronnen worden verworpen.

Wat betreft de ontwikkeling van de mazelendiscussie op de Facebookpagina tussen 2015 en 2017 valt bij vergelijking van grafiek 2 en grafiek 3 op dat beide grafieken rond augustus 2017 een sterke stijging vertonen, een periode waarin tevens in enkele Europese regio's mazelenuitbraken zijn geweest. Het zou dus kunnen betekenen dat vooral rondom uitbraken de discussie wordt aangewakkerd, en dit mogelijk een belangrijke periode is om zich te ontfemen over een gelijkmatige verdeling tussen voor- en tegenstanders in de activiteit op Facebook (en wellicht vergelijkbare sociale media platformen).

Beperkingen en vervolgonderzoek

Een kanttekening bij het huidige onderzoek is het feit dat er voor de analyse zwart-wit onderscheid is gemaakt tussen voor- en tegenstanders. Dit hoeft echter niet te betekenen dat de betrokkenen eenzelfde identificatie op zichzelf betrekken. De categorisering is enkel gericht op het soort argumentatie dat men overwegend voortbrengt ten opzichte van het standpunt om zich al dan niet te vaccineren. Dit betekent dat een discussiant die geregeld een negatief standpunt naar voren brengt ten opzichte van de vaccinatie in geval van dit onderzoek is geassocieerd als een tegenstander van de vaccinatie en vice versa, maar men zichzelf mogelijk identificeert als 'neutraal', zoals besproken bij discussieregel 5 van dit onderzoek.

Een tweede limitatie is dat voor het huidige onderzoek enkel gekeken is naar één Facebookgroep. Zoals in de inleiding van dit onderzoek besproken zijn er ook andere spelers sterk actief op het platform, zoals *Stichting Vaccinvrij*. Hiervan bestond echter enkel een

besloten groep, en het ongevraagd analyseren van deze groep zou een schending zijn van de privacy van de leden. Het kan echter wel zo zijn dat, juist door het besloten karakter van dit soort groepen, hier anders op wordt gediscussieerd dan op de openbare groepen.

De huidige studie betreft een empirisch onderzoek aan de hand van bestaande argumentatie- en persuasietheorieën. Daarbij is niet experimenteel getoetst of de benoemde strategische zetten in de kritische discussie ook daadwerkelijk een persuasieve uitwerking hebben. In eventueel vervolgonderzoek kan nagegaan worden of de tactieken benoemd in dit onderzoek daadwerkelijk zorgen voor een hogere mate van persuasiviteit, en of een mogelijk verschil tussen hoog- en laagwaardebetrokken groepen hierin een rol kan spelen.

Hoewel een diepgaande analyse van deze berichten buiten het bereik viel van het huidige onderzoek, zou het daarnaast mogelijk interessant kunnen zijn om de vier uitschieters zoals weergegeven in grafiek 1 nader te bestuderen. Dit gezien in deze berichtgevingen diepgaand wordt gediscussieerd over de voornaamste onderwerpen.

Implicaties

Hoewel het vanuit diverse partijen geopperd wordt om actief weerwoord te bieden aan argumentatie tegen de mazelenvaccinatie op sociale media, lijkt dit enkel weerstand op te roepen bij de tegenstanders. Toch is het van belang om in de discussie op Facebook een evenwichtiger beeld te scheppen van de situatie rondom de mazelenvaccinatie, aangezien in de huidige studie de tegenstander van de vaccinatie online de overhand lijkt te hebben. Ofschoon het erkennen en corrigeren van gebrekkige argumenten belangrijk is, is waarschijnlijk een aanpak nodig die verder gaat dan het verstrekken van ‘de feiten’. Het is daarbij vooral van belang dat men zorgt dat de mate van redelijkheid in de discussie vanuit de voorstanders behouden blijft. Een duidelijke overtreding van een of meerdere pragmadialectische discussieregels zal vermoedelijk de mate van polarisatie, en daarmee de mate van conflict en tegenstellingen tussen beide partijen, enkel versterken. Het is absoluut noodzakelijk dat anti-vaccinatietactieken worden herkend om effectief in te spelen op onredelijke argumenten die worden gebruikt om doelgroepen te overtuigen, maar in plaats van enkel actief weerwoord bieden op de argumentatie die wordt voortgebracht door de tegenpartij in de vaccinatiediscussie is het van belang dat men als voorstanders het initiatief neemt en actief eigen stellingen naar voren brengt. Tijdens het ontwerpen van een stelling kan

men daarbij nagaan of de argumenten zowel redelijk als persuasief beschouwd mogen worden op basis van de evaluatiecriteria die in de literatuur onderscheiden worden.

Uit eerder onderzoek blijkt daarnaast dat er een persuasief voordeel te behalen valt door naast voorargumentatie ook tegenargumentatie te geven en deze op voorhand te weerleggen (O’Keefe, 1999; in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009). Zo adviseren Ajzen en Fishbein (in Hoeken, Hornikx & Hustinx, 2009) om voor- en nadelen te benoemen die samen driekwart van de overtuigingen van de doelgroep vormen. De gevonden content van de huidige studie sluit daarbij aan op andere studies naar anti-vaccinatie-websites die vonden dat inhoud ging over vaccinatie-onveiligheid, ineffectiviteit, samenzwering en corruptie van ‘mainstream’ geneeskunde (Davies, Chapman & Leaks, 2002; Bean, 2011; Friedlander, 2011; Jacobsen, Targonski & Poland, 2007), Leask, Chapman & Robbins, 2010; Nasir, 2000; Wolfe & Sharp, 2005; Wolfe, Sharp & Lipsky, 2005; Zimmerman, 2004; Zimmerman, Wolfe, Fox, Fox, Nowalk, Tory et al., 2005; Kata, 2010; in Kata, 2012). In de vaccinatievoorlichting kan bovendien meer aandacht besteed worden aan de middelen om een kind te beschermen tegen ernstige infectieziekten zoals de mazelen, in plaats van aan het doel van vaccinatie an sich (Van Poppel, 2015). Een vooronderzoek naar de werkelijke attitudes en overtuigingen van de doelgroep is echter altijd aan te raden.

Als laatste valt op te merken dat het ernaar uitziet dat, kijkend naar de ontwikkeling van de vaccinatiediscussie door de jaren heen in grafiek 2, vooral rondom uitbraken een belangrijke periode is om de activiteit op Facebook (en wellicht vergelijkbare sociale media platformen) in de gaten te houden, en daarbij effectief in te spelen op mogelijke onjuiste informatie en misvattingen die op het platform verschijnen.

Referenties

- 360 Magazine. (2014, 25 december). Wat beweegt de trol? Geraadpleegd op 31 juli 2019, van: <https://www.360magazine.nl/politiek/4213/wat-beweegt-de-trol>
- Aristotle. (1984). *Sophistical refutations* (W. A. Pickard-Cambridge, Trans.). In J. Barnes *The complete works of Aristotle Vols. 1–2*, pp. 279 – 314. Princeton, NJ : Princeton University Press.
- Betsch, C., Brewer, N., Brocard, P., Davies, P., Gaissmaier, W., Haase, N., ... Stryk, M. (2012). Opportunities and challenges of web 2.0 for vaccination decisions. *Vaccine*, 30(25), 3727-33. doi:10.1016/j.vaccine.2012.02.025

- Donzelli, G., Palomba, G., Federigi, I., Aquino, F., Cioni, L., Verani, M., . . . Lopalco, P. (2018). Misinformation on vaccination: A quantitative analysis of YouTube videos. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, *14*(7), 1654-1659. doi:10.1080/21645515.2018.1454572
- Eemeren, van, F. & Houtlosser, P. (1999). Strategic manoeuvring in argumentative discourse. *Discourse Studies*, *1*(4), 479-497.
- Eemeren, F., & Houtlosser, P. (2006). Strategisch manoeuvreren, het model van een kritische discussie en conventionele actietypen. *Tijdschrift Voor Taalbeheersing*, *28*(1), 1.
- Eemeren, van, F. H., Garssen, B. & Meuffels, B. (2009). *Fallacies and judgments of reasonableness: Empirical research concerning the pragma-dialectical discussion rules*. Dordrecht: Springer.
- Eemeren, F., & Snoeck Henkemans, A. (2016). *Argumentatie : Inleiding in het identificeren van meningsverschillen en het analyseren, beoordelen en houden van betogen*. (Vijfde herziene druk). Groningen, Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Gesser-Edelsburg, A., Shir-Raz, Y., & Green, M. (2016). Why do parents who usually vaccinate their children hesitate or refuse? general good vs. individual risk. *Journal of Risk Research*, *19*(4), 405-424. doi:10.1080/13669877.2014.983947
- Hoeken, H., Hornikx, J. & Hustinx, L. (2009). *Overtuigende teksten: Onderzoek en ontwerp*. Bussum: Coutinho.
- Jolley, D., Douglas, K., & Tripp, R. (2014). The effects of anti-vaccine conspiracy theories on vaccination intentions. *Plos One*, *9*(2), 89177. doi:10.1371/journal.pone.0089177
- Kahan, D., Peters, E., Wittlin, M., Ouellette, L., Slovic, P., Braman, D., & Mandel, G. (2012). The polarizing impact of science literacy and numeracy on perceived climate change risks. *Nature Climate Change*, *2*(10), 732-735. doi:10.1038/nclimate1547
- Kata, A. (2010). A postmodern pandora's box: Anti-vaccination misinformation on the internet. *Vaccine*, *28*(7), 1709-1716. doi:10.1016/j.vaccine.2009.12.022
- Kata, A. (2012). Anti-vaccine activists, web 2.0, and the postmodern paradigm--an overview of tactics and tropes used online by the anti-vaccination movement. *Vaccine*, *30*(25), 3778-89. doi:10.1016/j.vaccine.2011.11.112
- Koelen, M., & Martijn, C. (1994). *Persuasieve voorlichting*. In N. G. Röling, D. Kuiper, & R. Janmaat (Red.), *Basisboek voorlichtingskunde* (pp. 217-239). Amsterdam: Boom.
- McQuarrie, E. & Phillips, B. (2013). INDIRECT PERSUASION IN ADVERTISING: How Consumers Process Metaphors Presented in Pictures and Words. *Journal of Advertising*, *34*:2, 7-20, DOI: 10.1080/00913367.2005.10639188

- NOS. (2017, 23 juni). RIVM: moeilijk om vinger te leggen op daling vaccinaties. Geraadpleegd op 14 maart 2019, van: <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2179652-rivm-moeilijk-om-vinger-te-leggen-opdaling-vaccinaties.html>
- NOS. (2018, 26 april). EC luidt noodklok over groeiende vaccinatie-weerzin en komt met voorstellen. Geraadpleegd op 1 December 2018, van: <https://nos.nl/artikel/2229080-ec-luidt-noodklok-over-groeiende-vaccinatie-weerzin-en-komt-met-voorstellen.html>
- NRC. (2018, 24 juni). Vaccinatiegraad zakt verder, zorg bij kinderartsen groeit. Geraadpleegd op 1 December 2018, van: <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/06/24/schrikken-van-ouders-die-vaccinatie-misdadig-vinden>
- NVKP. (z.d.). Over NVKP. Geraadpleegd op 31 juli 2019, van: <https://www.nvcp.nl/over-nvcp/>
- Opel, D., Diekema, D., Lee, N., & Marcuse, E. (2009). Social marketing as a strategy to increase immunization rates. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 163(5), 432-436.
- Orr, D, Baram-Tsabari, A., & Landsman, K. (2016). Social media as a platform for health-related public debates and discussions: The polio vaccine on Facebook. *Israel Journal of Health Policy Research*, 5, 34-34
- Pluviano, S., Watt, C., Della Sala, S., & Moore, A., Editor. (2017). Misinformation lingers in memory: Failure of three pro-vaccination strategies. *PLOS ONE*, 2017; 12 (7): e0181640 doi: 10.1371/journal.pone.0181640
- Rijksoverheid. (2018, 20 november). Blokhuis neemt maatregelen om daling vaccinatiegraad te keren. Geraadpleegd op 29 Oktober 2018, van: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2018/11/20/blokhuis-neemt-maatregelen-om-daling-vaccinatiegraad-te-keren>
- Salathé, M., Khandelwal, S., & Meyers, L., (Ed.). (2011). Assessing vaccination sentiments with online social media: Implications for infectious disease dynamics and control. *Plos Computational Biology*, 7(10). doi:10.1371/journal.pcbi.1002199
- Schellens, P. J. & Jong, M., de. (2000). Soorten argumenten in de voorlichting. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 22(4), 288-308.
- Schellens, P. & Steehouder, M. (2010). *Tekstanalyse: Methodes en toepassingen* (2e, gew. druk). Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Schiavo, R. (2011). *Health Communication: From Theory to Practice*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Scissors, L., Burke, M. & Wengrovitz, S. (2016). What's in a Like?: Attitudes and behaviors around receiving Likes on Facebook. In Proceedings of the 19th ACM Conference on

- Computer-Supported Cooperative Work & Social Computing (CSCW '16). ACM, New York, NY, USA, 1501-1510. DOI: <https://doi.org/10.1145/2818048.2820066>
- Van Poppel, L. (2010). De strategische functie van varianten van pragmatische argumentatie in gezondheidsbrochures. *Tijdschrift Voor Taalbeheersing*, 32(3), 214-227.
doi:10.5117/TVT2010.3.DE_S386
- Van Poppel, L. (2015). De analyse van strategisch manoeuvreren met pragmatische argumenten. *Tijdschrift Voor Taalbeheersing*, 37(1), 5-31.
doi:10.5117/TVT2015.1.POPP
- Verbeek, A. & Boersma, H. (2016, 25 juni). Vaccineren is een kwestie van waarden geworden. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 16 Maart 2019, van:
<https://www.volkskrant.nl/wetenschap/vaccineren-is-een-kwestie-van-waarden-geworden~b137b287/>
- Wester, F., & Atteveldt, W. (2006). *Inhoudsanalyse: Theorie en praktijk*. Deventer: Kluwer.
- White, M., & Marsh, E. (2006). Content analysis : A flexible methodology. *Library Trends*, 55(1), 22-45.
- Yaqub, O., Castle-Clarke, S., Sevdalis, N., & Chataway, J. (2014). Attitudes to vaccination: A critical review. *Social Science & Medicine*, 112, 1-11.
doi:10.1016/j.socscimed.2014.04.018

Bijlagen

Bijlage 1: Codeboek

De geselecteerde stelling is geanalyseerd op basis van:

1. Soort pragmatische argumentatie

- a. Context
- b. Centrale standpunt
- c. Argumenten ter ondersteuning van het centrale standpunt
- d. Argumentatiestructuur

Variant I: Voordelig

Handelswijze X is wenselijk

Want: Handelswijze X leidt tot gevolg Y

En: Gevolg Y is wenselijk

Dus: Als X leidt tot het wenselijke gevolg Y, dan is X wenselijk

Variant II: Nadelig

Handelswijze X is onwenselijk

Want: Handelswijze X leidt tot gevolg Y

En: Gevolg Y is onwenselijk

Dus: Als X leidt tot het onwenselijke gevolg Y, dan is X onwenselijk

Variant III: Voordelig causaal

Handelswijze X is wenselijk

Want: Handelswijze X leidt niet tot gevolg Y

En: Gevolg Y is onwenselijk

Dus: Als X niet leidt tot het onwenselijke gevolg Y, dan is X wenselijk

Variant IV: Nadelig causaal

Handelswijze X is onwenselijk

Want: Handelswijze X leidt niet tot gevolg Y

En: Gevolg Y is wenselijk

Dus: Als X niet leidt tot het wenselijke gevolg Y, dan is X onwenselijk

2. Algemene evaluatiecriteria

- a. Aanvaardbaarheid van gegevens

- i. Wanneer het gegeven feitelijk van aard is, dient de lezer idealiter na te gaan of het gegeven waar is.
 - ii. Wanneer het gegeven een waardeoordeel is, dient de lezer na te gaan of hij het waardeoordeel kan delen.
 - b. Aanvaardbaarheid van de rechtvaardiging
 - i. Laat de rechtvaardiging zien dat de gegevens relevant en voldoende zijn voor het standpunt?
 - c. Volledigheid van argumentatie
 - i. Is er andere informatie die de argumenten of het standpunt meer of minder aannemelijk maakt?
3. Kritische evaluatievragen voor pragmatische argumentatie (Van Poppel, 2010)
 - a. Is het gevolg daadwerkelijk (on)wenselijk?
 - b. Leidt de oorzaak daadwerkelijk tot het (on)wenselijke gevolg?
 - c. Zijn er aanvullende factoren nodig voor het optreden van het (on)wenselijke gevolg?
 - d. Heeft de oorzaak onwenselijke neveneffecten?
 - e. Kan het gevolg ook voortkomen uit andere handelingen?
4. *Strategische manoeuvres*
 - a. Topische keuze
 - b. Publieksaanpassing
 - c. Presentatiemiddelen
5. Aanvaardbaarheid centrale standpunt

Bijlage 2: Kwantificeerbare resultaten van het corpus

Tabel 1. Aantal berichten

Totaal aantal berichten (incl. duplicaten)	2081		
Totaal aantal berichten	2045		
Aantal hoofdberichten	119		
Opmerkingen	687		
Subopmerkingen	1239		
Voorkomen van subopmerkingen per opmerking	204	keer	
Aantal opmerkingen per bericht	0	tot	420
Aantal subopmerkingen per opmerking	0	tot	195

Tabel 2. Gebruikte woorden

Totaal aantal woorden	1	tot	3585	($M = 51.93, SD = 135.30$)
Aantal woorden hoofdbericht	6	tot	3585	($M = 269.83, SD = 464.15$)
Aantal woorden opmerkingen	1	tot	818	($M = 39.85, SD = 69.22$)
Aantal woorden subopmerkingen	1	tot	566	($M = 37.70, SD = 46.78$)
De term ‘mazelen’	1194	berichten		(57.4%)
De term ‘BMR’	553	berichten		(26.6%)
De term ‘measles’	298	berichten		(14.3%)
De term ‘MMR’	36	berichten		(1.7%)

Tabel 3. Berichtactiviteit

Totaal aantal berichten ‘Vind ik leuk’	1068		
Aantal ‘Vind ik leuk’ per bericht	0	tot	72 ($M = 2.71, SD = 4.90$)

Aantal hoofdberichten ‘Vind ik leuk’	105	(max. 72; $M = 10.89$, $SD = 12.46$)	
Aantal opmerkingen ‘Vind ik leuk’	427	(max. 15; $M = 2.10$, $SD = 1.68$)	
Aantal subopmerkingen ‘Vind ik leuk’	536	(max. 6; $M = 1.59$, $SD = 0.90$)	
Totaal aantal berichten ‘Geweldig’	60	(max. 20; $M = 2.58$, $SD = 3.34$)	
Totaal aantal berichten ‘Grappig’	49	(max. 3; $M = 1.33$, $SD = .56$)	
Totaal aantal berichten ‘Verdrietig’	30	(max. 21; $M = 2.83$, $SD = 3.88$)	
Totaal aantal berichten ‘Verbluft’	26	(max. 6; $M = 2.04$, $SD = 1.64$)	
Totaal aantal berichten ‘Boos’	24	(max. 14; $M = 2.58$, $SD = 2.73$)	
Totaal aantal berichten gedeeld	50		
Aantal keren gedeeld per bericht	0	tot	41 ($M = 7.40$, $SD = 9.17$)

Tabel 4. Bovenste helft van totaal aan auteurs

Tegenstander 1	88	berichten	(4.2%)
Voorstander 1	72	berichten	(3.5%)
Tegenstander 2	69	berichten	(3.3%)
Voorstander 2	68	berichten	(3.3%)
Tegenstander 3	67	berichten	(3.2%)
Tegenstander 4	67	berichten	(3.2%)
Voorstander 3	50	berichten	(2.4%)
Voorstander 4	45	berichten	(2.2%)
Tegenstander 5	42	berichten	(2.0%)
Tegenstander 6	41	berichten	(2.0%)
Tegenstander 7	40	berichten	(1.9%)
Tegenstander 8	39	berichten	(1.9%)

Tegenstander 9	36	berichten	(1.7%)
Tegenstander 10	35	berichten	(1.7%)
Tegenstander 11	30	berichten	(1.4%)
Tegenstander 12	30	berichten	(1.4%)
Tegenstander 13	30	berichten	(1.4%)
Tegenstander 14	29	berichten	(1.4%)
Voorstander 5	29	berichten	(1.4%)
Tegenstander 15	26	berichten	(1.2%)
Tegenstander 16	25	berichten	(1.2%)
Voorstander 6	22	berichten	(1.1%)
Tegenstander 17	21	berichten	(1.0%)
Tegenstander 18	20	berichten	(1.0%)
Tegenstander 19	17	berichten	(0.8%)
Totaal	1038	berichten	(49.9%)

Tabel 5. Auteurs van hoofdberichten (gedocumenteerd tot aan eerste voorstander)

Tegenstander 1	44	berichten	(28.6%)
Tegenstander 11	25	berichten	(16.2%)
Tegenstander 19	12	berichten	(7.8%)
Tegenstander 12	9	berichten	(5.8%)
Tegenstander 20	6	berichten	(3.9%)
Tegenstander 3	4	berichten	(2.6%)
Tegenstander 2	3	berichten	(1.9%)
Tegenstander 21	2	berichten	(1.3%)

Tegenstander 22	2	berichten	(1.3%)
Twijfelaar 1	2	berichten	(1.3%)
Voorstander 1	2	berichten	(1.3%)
Totaal	111	berichten	(72.1%)

Tabel 6. Gebruik illustraties

Totaal aantal berichten met illustraties	69	van	2045	(3.4%)
Aantal hoofdberichten met illustraties	27	van	119	(22.7%)
Aantal opmerkingen met illustraties	13	van	687	(1.9%)
Aantal subopmerkingen met illustraties	29	van	1239	(2.3%)

Tabel 7. Gebruik bronverwijzing

Totaal aantal keren verwezen naar externe bron	393	keer	
<i>NVKP (Nederlandse Vereniging Kritisch Prikken)</i>	47	keer	(12%)
<i>RIVM (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu)</i>	38	keer	(9.7%)
<i>Stichting Vaccinvrij</i>	18	keer	(4.6%)
<i>NTvG (Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde)</i>	13	keer	(3.3%)
<i>CDC (Centers for Disease Control and Prevention)</i>	9	keer	(2.3%)
<i>Wikipedia</i>	8	keer	(2.0%)
<i>Healthbytes</i>	7	keer	(1.8%),
<i>Want To Know</i>	6	keer	(1.5%)
<i>WHO (World Health Organization)</i>	5	keer	(1.3%)
<i>zaplog</i>	5	keer	(1.3%)
<i>Elsevier weekblad</i>	4	keer	(1.0%)

<i>NOS (Nederlandse Omroep Stichting)</i>	4	keer	(1.0%)
<i>Regeltante.nl</i>	4	keer	(1.0%)
<i>TruthKings</i>	4	keer	(1.0%)
<i>Vaxxed: From Cover-Up to Catastrophe</i>	4	keer	(1.0%)
<i>Volksgezondheidszorg.info</i>	4	keer	(1.0%)
Aantal van totaal bronverwijzingen	180	keer	(45.8%)
